113290

KINCSESTÁR

A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG
KIS KÖNYVTÁRA
31. SZ.

A MAGYAR IRODALOM KIS TÜKRE

ÍRTA

FÁBIÁN ISTVÁN

BUDAPEST
MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

KINCSESTÁR

A MAGYAR IRODALOM KIS TÜKRE

Írta

FÁBIÁN ISTVÁN

BUDAPEST 1941

KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

113290

TARTALOM

	Lap
I. Középkor	3
II. Humanizmus és hitújítás	7
III. A barokk	15
IV. Rokokó és szentimentalizmus	23
V. Romanticizmus	42
VI. Nemzeti klasszicizmus	56
VII. Új ízlés	71
Jegyzet	80

Kiadó: Dobosy Tibor

Tipográfiai Műintézet, Budapest. V., Báthory u. 18.

A MAGYAR IRODALOM KIS TÜKRE

A magyar irodalom fennmaradt emlékei abból a korból valók, amikor népünk szorosabban kapcsolódik az európai kultúrához. Az a kor, amelyben a kelet-európai és belső ázsiai síkságon kialakult kultúrkörbe tartozunk, az irodalom kutatója számára néma. Irodalmi emlék ez időből nem maradt fenn egy sor sem. A kutatók csak azon vitatkoznak, hogy a különféle feljegyzések alapján joggal következtethetünk-e pogánykori irodalom létezésére.

I. KÖZÉPKOR

A magyar nép a kereszténység felvételével Európához csatlakozott. A kereszténység felvétele nemcsak új hitet jelent, hanem egy önálló, nagy kultúrához való tartozást is. A kultúra hordozói, terjesztői, fejlesztői a papok. Írók és olvasók az egyház szolgái, sokszor szerzetesek, akiknek élete kolostorokban folyik. A kolostorok gyakran hiteles helyek, vagyis oklevelek, szerződések kiállítói, megőrzői, középpontjai mindennek, ami az írással és irodalommal függ össze. Ahány kódexfordító, vagy másoló személyét ismerjük, mind szerzetes, pap, vagy apáca (Ráskay Lea, Sövényházi Márta,

Nyujtódi András, Halábori Bertalan stb.). Amikor a királyi udvarok is színterei lesznek az irodalomnak, már kezd átalakulni az igazi középkor.

Két részre szokták osztani ezt a kort. A XII. és XIII. század fordulója a választóvonal. Több névvel illetik a két korszakot. Legstílszerűbb, ha azokról a szerzetesrendekről nevezzük el őket, amelyek a legjellegzetesebbek. A középkor első felét, a román stílus, a fegyelem és feudális rend, a skolasztika korát bencés kornak nevezik Szent Benedek rendjéről. Az Assisi Szent Ferenc által alapított ferences rendtől kapta nevét a második korszak, amelyben a gótika, misztikus filozófia, élményre alapított egyéni vallásosság, papság és világi elemek közeledése a legjellemzőbb vonások.

Nálunk a bencés korszaknak olyan maradványa, amelyet mai értelemben irodalminak nevezhetnénk, nincsen. Az első magyar szavakat, amelyeket magyar ember írt le, a *Tihanyi bencés Apátság Alapító Levele* őrizte meg (1055). Középkori értelemben irodalmi műveknek vehetjük a latinnyelvű történelmi műveket. Annál inkább, mert *Anonymus* (1200 körül)[1] és *Kézai* (1284 körül)[2] feljegyzései nem a németes szárazabb krónikákat, hanem a franciák regényesebb, kerek eseménycsoportokat alakító gestáit követték. Mindkettő dinasztikus érdekeket szolgált, és többször megnyilvánuló nemzeti és egyéni büszkeség, valamint bizonyos középkori racionalizmus tette korszerűvé feljegyzéseiket.

Irodalmi emlékekben jóval gazdagabb középkorunk második fele. A XII. és XIII. század fordulóján kialakuló első misztikus hullám még nem idézett fel nagyobb eredményeket. Talán az első magyarnyelvű

[1] *Anonymus* mai tudásunk szerint III. Béla király jegyzője, Péter esztergomi prépost.

[2] *Kézai Simon* Kún László udvari papja.

összefüggő prózai szöveg (*Halotti Beszéd,* XIII. század eleje) és az első magyar verses emlék (*Mária-siralom,* 1300 körül) őrzi nyomát a hatásnak. Ezenkívül elősegítette egy misztikus stílusú élet kialakítását, amely később magyarnyelvű irodalmunkba is bejutott. *Árpádházi Szent Margit,* IV. Béla király leánya az égi jegyesnek szenteli életét, királyleány létére keresi a legmegalázóbb munkákat, apácatársnői között a legszennyesebb ruhákat hordja: minden lehetséges önkínzást elkövet, hogy megkapja majd az örök boldogságot. Legendája Ráskai Lea másolatában maradt fenn (1510).

A XV. század utolsó és a XVI. század első évtizedeiből származik a magyarnyelvű kódexirodalom — a XV. század második negyedéből való első magyarnyelvű könyv, a *Jókai-kódex* kivételével. A kódexek legnagyobb része ferences és domonkos eredetű. Ezenkívül van néhány premontrei, karthauzi és pálos eredetű kéziratos könyvünk. Összesen kb. 50 kódex maradt fenn. Azok a szerzetesrendek, amelyektől maradtak kódexek, ebben az időben — a XV. század végén — gyökeresen megreformáltattak. Ez azt is jelentette, hogy közvetlenebbül kapcsolódtak az akkori nyugati eszmeáramlatba: a középkorvégi, kései misztikába.

Ez az eszmeáramlat a „magános olvasó"-nak kedvez, aki cellájában elmélkedik az ájtatos szövegek felett. Átalakulnak a közismert klasszikus irodalmi műfajok, hogy erre a célra alkalmasabbá váljanak. A karban mondott közös ima ezután is latinnyelvű marad, de az olvasmányokat magyarra fordítják, hogy közelebb férkőzzenek az olvasóhoz. Sok breviáriumot (kötelező napi imák gyűjteményét), prédikációt fordítanak apácáknak is, ami mutatja, hogy elmélkedés lett belőlük. Elmélkedéssé fejlődik a himnusz is, ami a verselés elhanyagolását is okozhatta. A legenda (legterjedelmesebb verses emlékünk *Alexandriai Szent Katalin legen-*

dája az Érsekújvári-kódexben (1529—31) és ima, amely már eredetileg is az elmélkedést szolgálta, kevesebbet változott, de igen elterjedt.

A kódexek csupa latinból való fordítások, de itt-ott eltérnek a latin szövegtől. A magyar fordító ízléséhez idomítja a szöveget. A változtatások legtöbbször két okból származnak. Az egyik a „divina dulcedo" misztikus elragadtatása, mely Jézus, Szűz Mária, vagy a szentek nevét halmozza el jelzőkkel („Az mézlő édes szavú ájétatos szent Bernald doctor", vagy Krisztus „az ő rózsaszínő szép piros drágalátos szent vérével" váltott meg minket). A másik a magyarázgatás, amikor a fordító egy-egy latin szót több rokonjelentésű magyarral értelmez („egy kevés időt vagy haladékot", „hogy ütet erősítenék avagy biztatnák").

A középkori szellem nem kedvezett az írói egyéniség kialakulásának, a nyugati irodalmakban mégis több nagy egyéniséget ismerünk. A fejlődés nálunk is ebben az irányban indult. A magyarnyelvű kódexirodalom fellendülésének egyik forrása — az előbb említettek mellett — egy Mátyás király korában Budán működő ferencrendi szerzetes, a nagyműveltségű *Temesvári Pelbárt*.[3] Latinnyelvű prédikációs kötetei Németországban (Hagenauban) jelentek meg, de ismerték nevét Sziciliában és Angliában is. Könyvei — prédikációgyüjtemények az év ünnepeire és vasárnapjaira — gyakorlati célt szolgáltak.

Valószínűleg a magyarnyelvű irodalomban is kialakulhatott volna valamilyen eredetiség, amely mentesül a fordítás nyűgétől, a latin nyelv uralmától. Legalább is erre mutat az, hogy a fordítók között már akadt egy-egy, aki függetlenítette magát néha az idegen

---

[3] *Temesvári Pelbárt* a XV. és XVI. század fordulóján megjelent prédikációs gyüjteményeinek címe: *Stellarium, Pomerium.*

szövegtől. Különösen az *Érdy-kódex* (1524—27) szerzője, a *Karthauzi Névtelen* volt ilyen. Akad már néhány olyan szerzemény is, amelyet magyarul írtak, nem latinból fordítottak *(Ének Szent László királyhoz, Mátyás király halálára, Apáti Ferenc feddő éneke, Vásárhelyi András himnusza Szűz Máriához* és *Szabács viadala)*.

A magyarnyelvű kódexirodalom csak kis sziget a nagy latin tengerben. Ez meglátszik a fordítások stílusán is, amelyben hemzseg a sok latinizmus.

Ilyen helyzetben alig lehetséges, hogy a sajátos magyar szellem megnyilatkozhassék. Határozott jeleket nem is találunk, de egy-két nyom kínálkozik. Katona Lajos és Horváth Cyrill megállapították, hogy a fordítók inkább a középkori irodalom regényesebb részleteit (legendák, példák) keresik, és mintha kerülnék a szárazabb fejtegetéseket — alighanem a nagyrészt női olvasóközönség (apácák) miatt. Ennek ellenére a magyarnyelvű kódexirodalom nem ismeri a misztikus irodalom túlzásait: az érzelmi élet túltengését, olvadozó lelkesedését, vagy elomló gyöngédségét. Ez azonban csak negatívum. Érdekesebb talán a másik vonás: az okoskodó hajlam, amely fordítás közben is megnyilvánul. A korízlés az ellenkezőjét kívánná: az értelem elnyomását az érzelmek kedvéért. Ha a magyar fordító mégis magyarázgat, ez azt jelenti, hogy független marad az idegen szövegtől, értelme uralkodik lelkében, sőt ugyanezt feltételezi olvasójáról is.

II. HUMANIZMUS ÉS HITÚJÍTÁS

A középkor vége felé a betűvetés tudományát mind több világi ember tanulta meg, akik helyet kaphattak a királyi kancelláriában, meg a többi hivatalokban a

papok mellett. Már Nagy Lajos, majd Zsigmond udvari papjai között akadt világias műveltségű. Hunyadi János maga még nem tudott írni, de gyermekeinek a kor színvonalán álló legjobb nevelést adta: *Mátyás* már cicerói latinsággal levelezett. Elegáns cicerói latinsággal, azaz nem a középkori egyházi latin nyelven, amelyről éppen a humanisták derítették ki, hogy mennyire „elfajzott" a klasszikus latinságtól. Az újra megismert antikvitásnak köszönhetjük az ókori mithológiából és történelemből merített hasonlatok bő áradását, a Mátyás király udvarában felvirágzott humanista kultúrát, az ország határain kívül is híres *Janus Pannonius* és követőinek költészetét,[4] majd a XVI. században *Sylvester János* distichonjait és *Bornemisza Péter* Elektra-fordítását, hogy csak a legjelentékenyebbeket említsük.

A klasszikus latin nyelv felfedezését követte a görög nyelvé, majd az egész klasszikus műveltségé és vallásé. Támadták és lazították a középkori élet kereteit, míg az egyéniség szabadon nem fejlődhetett — egészen az olyan erkölcsi zilálságig, amilyent a *„Komédia Balassi Menyhárt árultatásáról"* c. töredékből ismerünk meg. Balassi Menyhárt vallást, becsületet, mindent feláldoz a hatalmat jelentő vagyonért. A jó és rossz végletei között hányódik Balassa Bálint élete is. Nemcsak az erkölcsök, az élet is nyugtalan. Az addig egy tájhoz kötött ember élete több színhelyen zajlik le. Az addig ritka külföldi tanulmányutak erősen megsűrűsödnek. Minden valamirevaló község Vittenbergát járt prédikátort keres. A magyarországi iskolákra is szívesen hozatnak külföldi mestereket. A szellem számára megszünnek az országhatárok.

Együttjár ezzel az egész szellemi élet fellendülése. 1527-ig egyetlen magyarnyelvű könyvet sem nyomtat-

[4] *Janus Pannonius* (Csezmicei János) pécsi püspök. Európai hírű humanista.

tak. 1530 után egyre gyorsuló ütemben szaporodnak a nyomtatott könyvek. A föllendülés leginkább a hitújításnak köszönhető.[5] Szabó Károly a Régi Magyar Könyvtár első kötetében 1711-ig 1792 magyarnyelvű nyomtatványról tud. Közülük 1100 hittudományi, 350 költői munka. Noha azóta több könyvről tudunk, ezek az adatok jellemzik az akkori közönség érdeklődését.

A hitújítás elterjedésében három fokozatot különböztethetünk meg az irodalom szempontjából. Az elsőhöz tartozó erazmisták Rotterdami Erazmus hívei voltak, akinek az a történelmi szerep jutott, hogy a renaissance humanizmusa és a reformáció között megadja az átmenetet. A szellem szabadságát hirdette elegáns latin nyelven, bírálta és javította a hivatalos („Vulgata") bibliafordítást. A szabad vizsgálódásnál tovább az erazmisták nem mentek. Nem újították meg a hitet, csak nem ragaszkodtak eléggé szívósan a régihez. Nem szerveztek, hanem elmélkedtek, nem a tömegre hatottak, hanem a műveltek vékony rétegére.

Erazmistáktól származnak az első magyarnyelvű nyomtatványok. Krakkóban jelentek meg és a klasszikus latin nyelv tanulását akarták megkönnyíteni. *Sylvester János* magyar szöveget írt az 1527-ben megjelent latin-német-lengyel-magyar nyelvtanhoz és beszédgyakorlatokhoz. Az antik műveltség ápolását célozta *Pesti Gábor*, amikor lefordította Aesopus meséit (1536). Később *Heltai Gáspár* (1566) is fordított tanítómeséket, de már mulattatás is volt a célja, ezért fordítása szabadabb, terjengősebb, népszerűbb modorú is, mint a fegyelmezett, elegáns Pesti Gáboré.

Az erazmisták igazi nagy célja azonban a bibliafordítás volt. *Komjáti Benedek* Szent Pál leveleit

---

[5] Ezt mutatja az is, hogy már Mátyás uralkodása alatt állítottak fel Budán nyomtató műhelyt, de hamarosan feloszlatták. Ismert kiadványa a *Budai Krónika* (1473).

(Krakkó, 1533) fordította, az előbb említett *Pesti Gábor* pedig a négy evangéliumot (Bécs, 1536). Legjelentékenyebb *Sylvester János* bibliafordítása, amely az egész Újtestamentumot tartalmazta. Bevezetését és az evangéliumok summáját distichonokba szedte s ezzel erazmista antikizáló hajlamának is engedett, a magyar nyelvet is sikeresen alkalmazta klasszikus ritmusra. A fordítást kinyomtató műhely is érdekes művelődéstörténeti szempontból. A korszak egyik leggazdagabb, legvállalkozóbb szellemű nagyura, Nádasdy Tamás Sárvár mellett Újszigeten rendezett be nyomdát, amelyet *Abádi Benedek*re, a krakkói egyetem volt hallgatójára bízott. Ez az első nyomda Magyarországon, amelyet magyar ember vezetett, és magyar nyelvű könyveket készített. Sylvester fordításának megjelenése után (1541) még egy évig állott fenn.

A hitújítás elején a sok hitújító és a sok árnyalat között nem tudnak választani. Néha egyénien válogatják össze a hitelveket a reformátorok tanításaiból. A mai megszilárdult keretek nehezen illeszthetők erre a korra. Ezért nem tudjuk eldönteni, hogy olykor egy-egy nagyobb egyéniség is melyik felekezethez tartozik. Ugyanaz az ember sűrűn és könnyen változtatja vallását. A biblia-, széphistória-, állatmesefordító, történetíró, hitvitázó, könyvnyomtató és könyvkereskedő *Heltai Gáspár* (ez a sokoldalúság is jellemzi a kort) katolikusként kezdi, evangélikusként, majd reformátusként folytatja, sőt unitáriussá is lesz. Ugyanezeken a fokozatokon megy át már előbb *Dávid Ferenc*, a kor egyik legnyugtalanabb elméje, de nem éri be ennyivel. Már-már a gyermekkeresztséget is elveti. Majdnem annyira vágtat előre, mint majd a XVIII. század deista filozófusai. Az unitarizmust nemcsak azért kell számontartanunk, mert hazánkon kívül ez a vallás alig tudott gyökeret verni, hanem azért is, mert vezetőik az irodalomban a legtevékenyebbek közé tartoznak. A Szentírás

bírálatában legmesszebb a zsidózók, a szombatosok mentek, mert csak az Ószövetséget fogadták el isteni kinyilatkoztatásnak.

Később az új felekezetek kijegecesednek. E fordulat legjellemzőbb alakja *Méliusz Juhász Péter*, a debreceni kálvinizmus megszilárdítója, az unitáriusok kérlelhetetlen ellenfele. Határozott, kemény egyénisége az eddigi habozás és ingadozás után új korszakot teremt a magyar hitújítás történetében. Zsinatokat tart, kátékat ír, világosan körülhatárolja a kálvinizmus tanításait. Nemcsak Debrecenben teremt rendet, hanem a fejedelemmel, János Zsigmonddal is szembeszáll, amikor az Dávid Ferencnek fogja pártját.

Talán ennek a megszilárdulásnak köszönhető, hogy 1590-ben megjelenik Vizsolyban az első teljes bibliafordítás, amelyet *Károli Gáspár*, a nagytudományú gönci lelkész készített latin, görög, zsidó szövegek felhasználásával.

A hitújítás nemcsak annyiban uralkodik a XVI. század irodalmában, hogy a teológiai, vagy hitvitázó műveket juttatja túlsúlyra, hanem a különböző régebbi műfajokat is átalakítja a saját ízlése szerint. A szónoki beszédek már nem logikus szerkezetű fejtegetések, hanem a Szentírásból vett idézetek és idézetmagyarázatok. Az addig zárt, hagyományos formák feloldódnak a harci kedv lendületében. A dráma is a hitvita szolgálatába áll, akár vitázó feleket állít szembe *(Debreceni Disputa)*, akár valamilyen tételt akar bizonyítani, mint *Sztáray Mihály* darabjai *(A papok házassága, Igaz papság tüköre)*.

Sokat használt forrás a Biblia, különösen a középkorban ritkábban forgatott Ó-Testamentum. A jeremiádok mintájára panaszkodnak az ország elesettsége miatt, a zsoltárokat fordítják és utánköltik *(Bogáti Fazekas Miklós* lefordítja az egész zsoltárkönyvet vers-

ben 1582 körül), az érdekesebb és kerek történetekből verses elbeszéléseket készítenek. Közvetve is hatott az Ó-Szövetség. Megszületett az első nyelvrokonító elmélet, amely a zsidó nyelvvel, az Ó-Testamentum „lingua sacrá"-jával kapcsolja össze a magyart. *(Dévai Bíró Mátyás: Orthographia Ungarica, azaz igaz írás módjáról való tudomány.* Krakkó, 1549).

A hitújítók megtanították az embereket olvasni. A vásárokon feltűntek a könyvárusok is. A vitairatokon kívül (Méliusz Juhász Péter az „árus népeknek" ajánlja egyik könyvét) megjelentek a csak szórakoztató művek, tehát az, amit ma irodalomnak nevezünk. Valószínű, hogy élőszóban már sokkal régibb idő óta énekeltek afféléket, hiszen a különböző rendű s rangú énekmondókról már a középkor elején találunk feljegyzéseket. A legtöbb szórakoztató olvasmány verses formában készült, de akadt prózai is. Jellemző, hogy a mozgékony szellemű s a nép ízlését ismerő Heltai Gáspár Nagy Sándor történetét is kinyomtatja. A korszak vallásos alapjától ezek sem tudtak teljesen elszakadni: minden elbeszélés valamilyen erkölcsi tanulságot hirdetett. A széphistóriák (verses elbeszélések) és prózai művek forrása a középkori nemzetközi mesekincs. A legtöbb mese ókori, vagy középkori latin forrásból származik, de van sok olasz (Boccaccio) eredetű is, mint *Árgirus* királyfi meséje, valamint a környező népek mesekincséből való, végül néhány magyar származású monda, mint *Szilágyi és Hagymási* története és *Ilosvai Selymes Péter Toldi*-ja.

A széphistóriák talán hosszabb élőszóbeli élet után kaptak nyomdafestéket; ez az átmenet egészen bizonyos a históriás ének esetében. A műfaj első ismert és legjelesebb képviselője *Tinódi Sebestyén.* Udvari ember volt Török Bálintnál, majd Nádasdy Tamásnál. Feltehető, hogy a Habsburg-párti Nádasdy megbízásából járta a városokat, várakat és táborokat, hogy tüzeljen

a török ellen. Eleinte olasz eredetű széphistóriákat dolgozott fel, később kezdett (Török Bálint fogságbaesése után) korabeli eseményeket megénekelni. Itt a megéneklést nem átvitt értelemben kell érteni: lantkísérettel énekszóban adta elő szerzeményeit, amelyeknek kótái is fennmaradtak, zenetörténeti jelentősége is igen nagy. Legfőbb gondja a történeti hűség volt. Célját el is érte: e tekintetben a modern kritikát is kiállja. Inkább az ágyúk és tarackok számát közli, a vitézek nevét, hadmozdulatokat, a várostrom egyes eseményeit jegyzi fel, minthogy előadását díszítse. Eredeti magyar műfajt teremtett, amelynek külföldi mintáját nem találták meg, noha a német „Zeitungsgesang"-gal párhuzamba állították. Amikor *Chronica* címmel kinyomatta verseit Kolozsvárott 1554-ben, Ferdinánd királytól nemességet is kapott.

Míg az énekszóban előadott versek egy részét hamarosan kinyomtatták, a másik fajta kezdetlegesebb irodalom: a kéziratos hosszabb ideig ragaszkodott kezdetlegesebb alakjához. Különösen a szerelmi líra közlési formája volt a másolás, mert a kor vallásossága elzárta előle a nyomda nyilvánosságát. Még a XVIII. századból is több kéziratos énekeskönyv maradt ránk, *Balassa Bálint* szerelmes versei is csak így terjedhettek. Halála után vallásos költeményeit nyomtatták ki, szerelmes verseit 1874-ben fedezték fel.[6]

Ő az első szerelmi költő, akit irodalmunk ismer. Szerelmes magatartása azonos a renaissance-költészet szokványos udvarló típusával: szenved, hízeleg, halmozza a bókokat, az antik mithológiából és a termé-

---

[6] *Balassa Bálint* (1554—1594) harcolt a török ellen, pörösködött, kalandozott, bujdosott Lengyelországban. Esztergom falai alatt esett el. Istenes énekeit többször kiadták a XVII. és XVIII. században, szerelmes versei kéziratban terjedtek.

szetből vett díszítő jelzőket és hasonlatokat, a „kegyes" pedig megmarad hideg fenségében:

„Térdet, fejet néki hajték,
Kin ő csak elmosolyodék."

Dalszövegeit ismert nótákra írja, versformája mégis nagy haladást jelent. A 19 szótagos hosszú sort három rövidre bontotta fel rímekkel (6+6+7), így az eredeti háromsoros versszakból kilencsoros ú. n. Balassa-strófa lett.

Még nagyobb a jelentősége másik két témakörben: vitézi és vallásos énekeiben. Első ismert költőnk, aki a katona-életet lírai versekben énekelte meg. Nemcsak a vitézek veszedelmes, mozgalmas harcai, férfias próbatételei tetszenek neki, hanem az üde tavaszi mező és liget is. Nálunk első megéneklője a természet szépségének, a renaissance e nagy felfedezésének.

Balassa fejlődéstörténeti jelentőségét legjobban az mutatja, hogy hányszor kell az „első" jelzőt használnunk vele kapcsolatban. Így van ez vallásos költészetében is. A középkori általánosságban maradó, dicsőítő jelzőket halmozó himnuszokból és zsoltárfordításokból személyes ügy lesz.

Sok újdonságot hozott ez a kor. Megbontotta a középkor vallási egységét, a latin nyelv uralmát, az élet szigorú kereteit. Megbomlottak a formák, amelyek a valóságot magasabb, az élettől távolabb álló színvonalra kényszerítették. A papság közelebb jutott a hívekhez, az irodalom a nemzeti nyelvhez, a stílus a latinos, kimért szerkezetek helyett a valóság szemléletesebb, vaskosabb nyelvéhez. A valósághoz tapad a bibliafordító is, amikor a Vulgata helyett az ősi szöveghez fordul, Tinódi is, amikor minden szárnyalás nélkül sorolja föl az adatokat, Méliusz is, amikor a logikus szerkezetű szónoklatot szövegmagyarázattá oldja fel,

Balassa is, amikor egyénivé teszi a vallásos éneket és megszólaltatja a szerelmi érzést. A valóság magyarabb színeket ad az eddig elvont irodalomnak.

Másik érdekessége ennek a kornak a sok idegen hatás. A tisztán irodalmi műveket olasz minták ihlették leginkább. Balassára elsősorban olasz humanista lírikusok hatottak, széphistóriáink eredetijei is, ha nem latinok, legtöbbször olaszok. A szellemi életet általában a hitújítás jellemzi, s így Németország és különösen Vittenberga teológiai fakultása sok hitújítónk életének fontos állomása. Földrajzi okokkal nem (talán Melanchton hatásával) lehet megmagyarázni, hogy a Vittenbergában tanuló Méliusz Juhász Péter a keményebb kálvinizmushoz csatlakozik. A ridegebb, az értelmen alapuló kálvinizmus közelebb áll hozzá, mint az érzelmi elemeket jobban szemmel tartó ágostai vallás.

III. BAROKK

Még a barokk is azt hitte magáról, hogy az antikot utánozza. Ez az utánzás azonban már igen távol maradt az eredetitől. Több oka van az eltávolodásnak. Egyik az, hogy az irodalom és művészet középpontjai a fejedelmi és főúri udvarok lettek. Nagy fényűzéssel építették a palotákat, melyekben az udvarok ragyogó élete zajlott, ünnepélyek sorozata káprázta tta az udvaroncokat és vendégeket.

A monumentális díszletek között a kor jellemző nagy alakjainak élete is nagyarányúságra törekedett. A racionalista filozófiai rendszerek a lelki élet középpontjába az ész által vezérelt akaratot állították. Nagy, szinte elérhetetlen célokra feszülő akarat jellemzi a legjobbak életét. *Pázmány Péter* nagy célja a katolikus vallás megerősítése és elterjesztése az egész országban,

amelynek pedig még erős többsége protestáns.[7] Racionális tervszerűséggel állítja minden cselekedetét, minden kimondott és leírt szavát ennek szolgálatába. Ugyanez a tervszerűség mutatkozik *Zrinyi Miklós gróf* életében: Magyar önállóság megteremtése (nemzeti hadsereg) a török támadás és a Habsburg-elnyomás kettős veszedelme között — esetleg saját vezetése alatt.[8] *Apáczai Csere János*[9] és *Szenci Molnár Albert*[10] annak köszönheti élete zaklatottságát, hogy szinte megvalósíthatatlan feladatot vállal, amikor korának a műveltségét akarja meghonosítani az állandóan háborúskodó magyar hazában.

A megfeszített akarat és a nagyarányúságra való törekvés nagy mozdulatokat teremtenek. Heves taglejtések, lobogó ruhák és ágaskodó paripák jelennek meg a képeken és szobrokon, az arcokat indulat önti el. A nagy mozdulatok bevonulnak a költészetbe is, ahol az antik mithológiai és drágakő hasonlatok mellett legkedvesebb a viharzó tenger és a dühöngő oroszlán. A szerelem is átalakul. A kegyes továbbra is hideg és megközelíthetetlen, mint a renaissance idején, de az udvarló költő már nemcsak bókol, megmozdul lelki élete is: szenved, kínlódik és fel-feljajdul.

---

[7] *Pázmány Péter* (1570—1637) esztergomi érsek. Első műve 1603-ban jelent meg: *Felelet Magyari Istvánnak*. Fontosabb művei: *Isteni igazságra vezérlő kalauz* (1613), *Prédikációi* (1636), *Imádságos könyve*.

[8] *Zrinyi Miklós gróf* (1620—1664) horvát bán. Verses munkáit 1651-ben adta ki. A *Török áfium ellen való orvosság* 1660-ban jelent meg.

[9] *Apáczai Csere János* (1625—1659). *Magyar encyklopediája* 1653-ban jelent meg. *Magyar logikácskája* a Descartes-féle racionalizmust követi. Több pedagógiai művet írt.

[10] *Szenci Molnár Albert* (1574—1634). Zsoltárfordítása 1607-ben jelent meg, Marot és Bèze francia szövegét és Goudimel dallamát követte.

A szerelmi líra legjelentékenyebb művelői a főurak közül kerülnek ki. Vagy tíz-tizenöt verselő előkelőség közül *Rimay János*, Balassa Bálint közvetlen tanítványa, *gróf Koháry István, és Petrőczi Kata Szidónia* (gróf Pekri Lőrincné) a nevesebbek. Formában és tartalomban legtöbbször Balassa Bálint követői.

A fennmaradt családi könyvtárak ebben a korban keletkeztek. Gazdáik maguk is sűrűn vettek tollat kezükbe. A magyar irodalomnak nincs korszaka, amelyben az ország nagyjai annyit írtak és mecénáskodtak volna, mint a barokkban. A ma is irodalminak tartott műfajok közül a szépprózában mindkét szerző, akinek nevét ismerjük, erdélyi nemes. *(Rozsnyai Dávid* kéziratban maradt keleti mesegyüjteménye: Horologium Turcicum és *Haller János* Hármas História-ja *Misztótfalusi Kis Miklós* híres nyomdájából.)

Ma sokak felfogása szerint a történeti művek és levelek talán nem tartoznak az irodalomba, e kor ízlése szerint azonban igen. A francia klasszicizmus irodalmában is kitűnnek a levelek és emlékiratok. *Apor Péter* Metamorphosis-át és *Cserei* erdélyi történetét régóta becsülik, újabban sokat emlegetik *Bethlen Miklós* önéletírásának irodalmi értékét, de *Thököly Imre* és *II. Rákóczi Ferenc* latinnyelvű naplói is értékesek. Az előbbi században papok és humanista tudósok írták a történeti munkákat, most pedig a főurak. A XVI. században még ritkaság a levél, itt szinte mindennapi szükséglet. *Pázmány Péter*től és *Bocskay István*tól kezdve a nagy erdélyi fejedelmeken és a királyi részek nádorain keresztül a kor híres nagyasszonyaiig *(Lorántfy Zsuzsánna, Zrinyi Ilona)* igen sok szorgalmas levélírót ismerünk. E nagyarányú levelezés és emlékiratirodalom is például szolgálhatott a későbbi Mikes Kelemen leveleskönyvéhez.

A főúri udvarok jelentőségét nemcsak az bizonyítja, hogy maguk a nagyurak is írnak, hanem az is, hogy

ebben a korban válik általánossá a könyvajánlások divatja. Ezek hangja alázatos, bókoló, sokszor hízelgő. Az ajánlások nemcsak azt jelentik, hogy a szerzők igyekszenek megnyerni a nagyurak jóindulatát, hanem azt is, hogy a főurak aktív részesei az irodalmi életnek: a könyvek kinyomatásának költségeit legtöbbször ők vállalják.

Jellemző a korra a magyarnyelvű összefoglaló művek nagy száma is. Ilyen elsősorban *Pázmány Péter* legnagyobb alkotása az *Isteni igazságra vezérlő kalauz*, amely a katolikus hitelvek egész rendszerét logikus építménybe foglalja. Szinte feleletek erre *Geleji Katona István* hatalmas művei: *Titkok titka* és *Válság titka* (három ezer lapnál vastagabb kötet). Ekkor keletkezik az első magyar lexikon, *Apáczai Csere János Magyar Encyklopédiá*-ja. Több megelőző kísérlet után összegyűjtik a reformátusok énekeit az *Öreg Graduál*-ban *(Keserűi Dajka János* és *Geleji Katona István)*, a katolikusokéit pedig a *Cantus catholici*-ben *(Kisdi Benedek)*. *Szenci Molnár Albert* lefordítja versben az összes zsoltárt, aminek a magyar verstörténetben különösen formagazdagsága miatt olyan nagy a jelentősége. Ír latin-magyar szótárt, s *Pápai Páriz Ferenc*nek, aki egy magyarnyelvű orvosi könyvnek is szerzője, hosszú ideig népszerű szótára is ebben az időben készül. Legmonumentálisabbak azonban a jezsuita történetírók rendkívüli méretű művei, amelyek már a XVIII. században készültek latin nyelven. *Pray György* (a Halotti Beszéd felfedezője) hat kötetben írta meg a magyar nemzet történetét *(Annales)*, *Katona István* pedig 43 kötetben *(Historia critica)*, *Hevenesy Gábor* száznegyven kötetes magyar egyháztörténete kéziratban maradt. A protestáns *Bél Mátyás* történelmi művein kívül megírta az első magyarnyelvű földrajzkönyvet *(Notitia Hungariae novae historica-geographica)*. Ennek a kornak köszönhetjük az első irodalomtörténeti lexikont,

Czvittinger Dávid Specimen Hungariae literatae-ját (1711).

Új műfajnak számít a korszak iskoladrámája. Megvolt már a XVI. században is, de ekkor vált általánossá. Az eredeti cél pedagógiai volt: azért rendezték az iskolák az előadásokat, hogy a diákok gyakorolják magukat a latin nyelvben és erkölcseik nemesedjenek. Azonban hamarosan többet törődtek a barokk pompával: egy-egy iskoladráma előadása a jezsuita, vagy protestáns iskolákban az egész környék társadalmi eseménye lett.

A sok díszítmény átalakítja a régi műfajokat. *Zrinyi Miklós* nagy műve, a *Szigeti veszedelem* sok szempontból a históriás énekkel rokon. Előszavában bizonyítgatja, hogy minden adatát forrásokból vette; tehát történeti hűségre törekszik, mint Tinódi. Ugyancsak Tinódira emlékeztetnek művében a részletezések, felsorolások. A históriás énekek egyik válfaja volt a „veszedelem", a várvívások leírása. Ilyen a „Szigeti veszedelem" is. Az olasz műveltségű Zrinyi művének írásakor a hazai hagyományokba olvasztotta az akkori olasz eposz divatos kellékeit. Az égi keret, a csodás elemek, varázslók, szenvedélyes szerelmek, a keresztény és antik mithológia összeelegyítése Tassó-tól és az olasz költőktől származik. Ezek az elemek azt a célt szolgálták, hogy monumentálissá tegyék a szigeti várvívás egyszerű történetét, de általuk emelkedett a „veszedelem" eposzi magaslatra.

A históriás ének és Zrinyi eposza között olyan különbségek is vannak, amelyeket nem lehet olasz, vagy más külföldi hatással magyarázni. Egy-egy harci jelenet, vagy tanácskozás leírásánál meglepő ember- és lélekismeretre bukkan az olvasó. Alakjai mind élő emberek: kemény katonák, élvezik a harcot, de nem emelkednek fel emberfölötti magaslatokra, hanem úgy éreznek és gondolkodnak, mint mi, többi emberek. Még

a főhős, a várkapitány Zrinyi Miklós kissé elmosódott alakja is kap emberi színeket: óvatos, gyengeségét is érzi, ezért fordul Istenhez, de aztán elszánja magát a kemény harcra.

Zrinyi jezsuita iskolába járt, meg kellett ismerkednie a barokk fegyelmezettséggel. A mozgalmasság, monumentalitás a barokkban nem korlátlan, — különösen nem korlátlan a latin népeknél — szigorú szabályok, az észszerűség elve alá rendeli magát. Ennek a mértéktartásnak köszönhetjük a Zrinyiász logikus, hibátlan szerkezetét. De Zrinyi prózai iratai és cselekedetei is bizonyítják a világos értelem uralmát gondolkodásában.

A barokk fegyelemnek kell tulajdonítanunk a fordítások pontosabbá válását. Az eddigi átköltések és szabad átdolgozások helyett szinte már mai értelemben vett műfordítások készülnek. Nemcsak *Pázmány Péter* Kempis fordítását hozhatjuk fel példának, hanem a *Szenci Molnár Albert* által fordított zsoltárokat és Kálvin Institutió-ját, valamint *Haller* Hármas históriáját is. Az említett nagyarányú művek sem puszta adatgyüjtemények, hanem logikusan felépített rendszerek. Pázmány Kalauza ma is imponáló logikai építmény.

A barokk stílust kialakító tényezők között is jelentős az értelem uralma. A XVI. század az élet nyelvét hozta az irodalomba, s ezzel színesebbé, zamatosabbá tette a stílust, de fékezetlenebbé is. A barokk egyik legkiválóbb stilisztája, Pázmány nem fordul el a XVI. század hagyományától, hanem megszabályozza. Pázmány mondataiban megtaláljuk a szemléletességet, de a logikus rendet is. A barokk stílusnak szinte kivirágzása a körmondat: a nagyotakaró lendület logikus formába tömörítve. De ide is behatol a hazai hagyomány: a mult század zamatos szemléletes nyelve akár egy közmondás, akár egy realisztikus hasonlat alakjában.

Az addig szinte kizárólagos vallásos érdeklődést

legfeljebb egy-egy árnyalattal színezte a felbukkanó nemzeti érzés, mint a török veszedelem nyomán keletkező irodalomban: a jeremiádokban és Magyari-Pázmány híres vitairataiban, amely a török csapás okát a katolikusok bűneiben, illetve a protestánsok fellépésében kereste. Ez azonban esetleges volt. Addigi irodalmunkban hiába keresnénk olyan munkát, mint *Zrinyi Miklós* prózai művei *(Török áfium, Vitéz Hadnagy, Elmélkedés Mátyás király életéről)*, amelyek az egész magyarság közös problémáival foglalkoznak. Zrinyi elsősorban a magyar hadsereg lehetőségeit keresi, de ezzel kapcsolatban nemcsak a kor minden fontosabb politikai kérdéséről nyilatkozik (vallási türelem, Habsburg-kérdés stb.), hanem találó és eléggé teljes képet rajzol az akkori magyarságról.

Szekfű Gyula mondja Zrinyi Miklósról, hogy mentes a kor legtöbb főurának irreális túlzásaitól. Ugyanezt állapítja meg Sík Sándor Pázmány Péterről a külföldi, különösen stájer ellenreformátorokkal szemben. Ezért talán nem erőltetés, ha e kor nagyjainál keressük a magyar józanság nyomait.

Szintén magyar jellemvonás bontakozik ki a *kuruc költeményeknek* abból a csoportjából, melyeknek hitelessége kétségtelen. A költemények kisebb része gúnyvers a labancok ellen, nagyobb része panaszkodik a kurucok kétségbeejtő helyzete miatt. A panasz csak akkor lázíthatja a hallgatókat, ha bizonyosak benne, hogy a nyomorúság igazságtalan. Ezért tételezhetjük föl, hogy a kurucdalok panaszai mögött nagyfokú büszkeség rejtőzik.

A kuruckori epikai költemények a históriás énekekre emlékeztetnek, legfeljebb az itt-ott megnyilvánuló lírai beavatkozás a többlet. A lírai emlékek a főrangú lírikusok által kidolgozott formákban és a jeremiádokra emlékeztető hangon politikai, meg társadalmi vonatkozású érzéseket és gondolatokat énekelnek meg.

A kor legértékesebb újdonsága éppen az, hogy az irodalom mind sűrűbben meríti anyagát a hazai viszonyokból. Eddig is elő-előfordult a külföldi meseanyag és gondolatvilág tengerében egy-egy kis sziget, amely hazai anyagot mutatott be, ebben a korban gyakoribbá válik az itthoni elem jelentkezése. A tartalom magyarosodása mellett a forma a nemzetközi barokk stílus tükröződése, amely elsősorban Olaszországon keresztül jut el hozzánk. Legkiválóbb irodalmi alkotásaink azonban őrzik a kapcsolatot a XVI. századi hagyományokkal (Szigeti veszedelem, Pázmány és Zrinyi stílusa, kuruc költészet). A hagyományokhoz való ragaszkodás következtében alakulhat ki valamilyen különleges magyar barokk, amelyet a külföldinél nagyobb józanság, mértéktartás jellemez (monumentalitás helyett díszítmények halmozása, pompaszeretet, dinamika helyett változatosság).

Hagyományokhoz ragaszkodik *Gyöngyösi István* is.[11] A *„Márssal társalkodó murányi Vénusz"*, vagy *„Kemény János emlékezete"* a valósághoz híven beszéli el az eseményeket, tehát a költői mű alapja itt is a részletező, nehézkes, a meseanyagot nem alakító históriás ének. A meseanyagot nem alakítja, de kiválasztásában új ízlést találunk. Hadi eseményeket is ad elő, de szívesebben énekel szerelemről, házasságról: Wesselényi Ferenc és Széchy Mária, Kemény János és Lónyai Anna, Thököly Imre és Zrinyi Ilona házasságáról. A humanista epithalamium (házasságról szóló ének) olvad össze a históriás énekkel. A fegyverzörgés közé szelídebb hang vegyül: a komoly és nagyarányú barokk lazább, könnyedebb stílusba hajlik át.

A nagy formák felbomlanak. Hiányzik a részleteket

[11] *Gyöngyösi István* (1624—1704). Wesselényi Ferenc nádor, majd az Andrássyak titkára, Gömörmegye alispánja. A *Márssal társalkodó murányi Vénusz* 1664-ben, a *Porából megéledett Phönix* 1693-ban jelent meg.

összetartó logikus fegyelem. A szereplő hölgyek szépségének leírása, egy-egy antik hasonlat aprólékos rajza miatt strófákon keresztül nem halad a cselekvény. A részletek azonban a szó szoros értelmében ragyognak. A sok antik isten szerepeltetése is bizonyos magasabb, előkelőbb színvonalra emeli az éneket, de a drágakövek, a tavaszi pompájában virító természet festegetése is segíti ezt a törekvést. Egy-egy szerelmi részlete annyira lírai, hogy már dalszerű.

Az életfelfogás is megváltozik. Bizonyos életöröm, néha szinte frivolság ömlik el énekein. Ahol teheti, adomaszerű részleteket sző a komoly események közé. Ez a hang az Ovidius ihletésére írt *Csalárd Cupidó*-ban a legmerészebb.

A lazább barokk Gyöngyösi műveiben bizonyos magyar színt is kapott. Magyarított a versforma is. Gyöngyösi négyesrímű tizenkettősökben verselt, s már a négyszer megismétlődő rím is lassú haladásra kényszerítette. Gyöngyösi azonban jól érezte magát ebben a bőre szabott, kényelmes ruhában. Elidőzött egy-egy gondolatnál, szívesen elpepecselt vele.

A részletek uralma, a kompozíció, a logika hiánya, az életöröm, a kényelmeskedés: sűrűn emlegetett vonások a magyar írók egy bizonyos rétegénél (Gvadányi, Vas Gereben, néha Jókai, Mikszáth), még pedig éppen annál, amelyik a legnépszerűbb, legelterjedtebb. Gyöngyösi István is több kiadást ért meg és sokan a legkiválóbb magyar költőnek tartották halála után vagy száz évig.

IV. ROKOKÓ ÉS SZENTIMENTALIZMUS

A magyar irodalomban igen nehéz a rokokót és szentimentalizmust elválasztani. A rokokó megkésetten virágzik nálunk, a szentimentalizmus pedig az első irodalmi irány, amely a nyugati irodalmakkal szinte együtt

lép fel: időben majdnem egybeesik a két ízlés. De a barokk és rokokó is sokszor párhuzamos időben. A barokk átnyúlik a XVIII. század második felébe pl. a jezsuita történetírók nagy műveivel, a rokokó ízlésnek viszont már Gyöngyösi költészetében érzik az előszele. Nemcsak az évek fonódnak össze, az új ízlés sem máról holnapra pattan elő. A barokk szereti a pompás, ragyogó formákat, a rokokó is. A barokk pompa mögött azonban a megfeszített akarat a mozgató erő, a rokokóban bizonyos könnyed játékosság. A formák, díszítő elemek mindinkább önmagukért keletkeznek, szinte játékos szeszélyből. Ezért a formák is átalakulnak lassankint. Nem méltóságot, erőt fejeznek már ki, hanem finomságot, könnyedséget, bájt.

Nyugat-Európában ez az ízlésáramlat az életet akarta élvezni. A művészetek és az irodalom felvirágzásának egyik oka az volt, hogy szebbé, kellemesebbé tették az életet. Az irodalom jelentősége mindenütt megnőtt. Ez a fordulat komoly feladatot rótt azokra a magyar férfiakra, akik megismerték a nyugati műveltséget. Bessenyei György, Kazinczy Ferenc stb. számára az irodalom már a legfőbb cél, amiért életüket, vagyonukat, boldogságukat áldozták fel.

Átveszik azokat a műfajokat, amelyek különösen alkalmasak a játékos és könnyed élet ábrázolására, noha nálunk alig van talajuk. Ilyen elsősorban a színjáték. Az új irodalom kezdetét egy tragédia megjelenésétől szokták számítani *(Bessenyei György: Ágis tragédiája,* 1772), de Bessenyeinek több tragédiája és vígjátéka is van *(Philosophus, Laisz).*[12] *Gyöngyösi, Dugo-*

[12] *Bessenyei György* (1747—1811). 18 éves korában felveszik Mária Terézia nemesi testőrségébe. A királynő haláláig Bécsben marad, aztán biharmegyei birtokára húzódik vissza. *Ágis tragédiája* 1772-ben, a *Philosophus* 1777-ben jelent meg. Több tanulmánya *(Magyarság, Jámbor szándék)* és nagy regénye *(Tariménes utazása)* kéziratban maradt.

nics, Csokonai is írtak színműveket, s ez annál érdekesebb, mert színház, ahol a darabokat előadhatták volna, még nem volt. Lassanként magyarnyelvűvé váltak az iskolai színjátékok is. A XVIII. század végén alakult meg az első hivatásos színtársulat *(Kelemen László* vállalkozása, 1790—96).

Legelterjedtebb műfaj a latin és magyar nyelvű, komoly vagy vidám hangú felköszöntő vers. Szinte minden költőnk ír uraságok, vagy írótársai címére dicsőítő verseket. A hódoló, dicsőítő versnek egyik változata, a szerelmes költemény a rokokó segítségével jut el a könnyedebb, játékosabb dalformáig.

Ehhez az átalakuláshoz a szerelem új felfogása is szükséges volt. A „kegyes" már nem trónol hideg fenségben a lábánál hódoló férfi fölött, egy szinten vannak legtöbbször. A szerelem is játék, egyik fél sem merül bele túlságosan. Könnyedek, röpkék *br. Amadé László* szerelmes versei (noha nála még előfordul a barokkos esdeklés), ugyanilyen a komoly *Faludi Ferenc Kisztő és felelő éneke* is. Valószínűleg *Mikest* is részben az a feltevés tartja távol az elnehézkedéstől, hogy „nénjé"-nek írja leveleit. A feltételezett női olvasó könnyed és kellemes előadásra késztethette az írót, hisz a rokokó ízlés szerint a nőkkel szemben kötelező bizonyos udvarló hang. *Bessenyei Philosophus*-ában csak a két főszereplő fejteget a szerelemmel kapcsolatban filozófikus eszméket, csak számukra probléma, a többi pár vidáman játszik, féltékenykedik, összevész, kibékül, de sohasem túlságosan komolyan. Ezt a szerepet játssza a szerelem a *Tariménes utazásá*ban, Bessenyei regényében. *Csokonai*nál is játék a szerelem, még Lillától való elválása után sem tragikus.

Egyéb okok (pl. a szövegnek zenétől való elválása) mellett ilyen gondolkodás kellett ahhoz, hogy a régi szerelmi énekből, amely sokszor felsorolásból, sokszor jelző- és hasonlathalmozásból állott, könnyed, egyetlen

érzést, vagy hangulatot kifejező dal legyen, mellőzze az eddigi értelmi elemeket. Ez a folyamat megindult már a XVII. és XVIII. században elterjedt kéziratos énekeskönyvekben, amelyekben a másoló, vagy lejegyző énekgyüjtő szabadon alakította az eléje kerülő szöveget: gyakran kihagyta a tudós antik hasonlatokat. Egyik legismertebb kéziratos énekeskönyvünkben, a *Vásárhelyi Daloskönyv*ben már néhány kialakult dalt találunk. A megkezdett átalakulást a rokokó ízlés fejleszti tovább. A verstechnikával többet törődnek. A rímek jobbak lesznek, sokszor annyira csengenekbonganak, hogy valósággal elnyomják a szöveget, mint Amadé, vagy Csokonai néhány versében. Ugyanígy fejlődik a ritmus is. Szinte pattognak a verssorokban az ütemek.

A versforma kérdései iránt az érdeklődés fokozódik. *Faludi* is gondos verselő és a verselés egyik legelső újítója; *Ráday Gedeon*nak legfőbb érdeme, hogy a nyugateurópai versformát, a mértékes rímes sorfajokat meghonosította. Az sem lehet véletlen, hogy a magyar verselés első öntudatosítója Csokonai Vitéz Mihály. A rokokó érdeklődésének köszönhetjük nagyrészben néhány tudós pap *(Rájnis József, Baróti Szabó Dávid, Révai Miklós)* érdekes vállalkozását, amely az első irodalmi vitának („prozódiai harc") is forrása lett. Klasszikus mértékben írták verseiket. A tartalommal nem sokat törődtek, maguk is, közönségük is azt élvezte, hogy a magyar szavak milyen jól csengenek a bámult antik metrumban. Csak *Virág Benedek* kezdett törődni azzal is, hogy felfrissítse a tartalom szokványos fordulatait. Ugyanígy érdeklődtek az eddig nálunk nem használt nyugat-európai versformák iránt. Kazinczy kitörő örömmel küldözte első szonettjét baráti körének.

A színmű és dal mellett feltűnik az eddigi komoly epika után a játékos rokokónak inkább megfelelő komikus elbeszélő költészet. Csokonai két komikus eposza

és több más költői elbeszélés mellett legnépszerűbb *Gvadányi József gróf* műve: *Egy falusi nótárius budai utazása* és *Fazekas Mihály Ludas Matyi*ja. Mindkettő nagy sikert aratott: a ponyvára is lejutott. Gvadányi Gyöngyösit követi formában is, ízlésben is.[13] A vidéki köznemes támadja az új szokásokat: a külföldi divatot öltözködésben, nyelvben. Itt lép fel irodalmunkban a köznemesi öntudat első képviselője. Zajtay Ferenc büszke jogi tudására és deákos műveltségére, semmit sem tart jónak, ami nem hazai eredetű. Szűk látóköre, jóízű humora, vaskos józansága szinte megtestesíti az „Extra Hungariam non est vita" jelmondat által kifejezett életfelfogást.

Gvadányi műve jókedvével, külsőségekhez ragaszkodó konzervatívizmusával kapcsolódik a rokokó ízléshez, Fazekas *Ludas Matyi*-ja frissen perdülő, szellemes előadásával, racionalista filozófiájával. Cselekvényének furcsaságát a hexameter még fokozza. Kedves közvetlensége, bája Csokonai legjobb műveire emlékeztet.[14]

A francia barokkban a lírai költészet szinte teljesen hiányzott: a levelekbe és mémoire-okba rejtőzött. A mi barokk irodalmunkban is erősen elterjedt a levelezés, de csak a rokokóban vált irodalmi műfajjá. A rokokóban, amely az addig lebecsült, de változatosságra, finomságra, bókolásra alkalmas műfajoknak kedvezett. A magánleveleken is sűrűn észre lehet venni a nyilvánosság elé kívánkozás irodalmi igényét, költői leveleket is kezdtek írni legtöbbször antik mértékben. Nemcsak Kazinczy váltott verses leveleket íróbarátaival, hanem

---

[13] *Gvadányi József gróf* (1725—1801) nyugalmazott lovasgenerális korában írta meg *Egy falusi nótárius budai utazását* (1790) és a *Rontó Pált* (1793).

[14] *Fazekas Mihály* (1766—1828) a *Ludas Matyin* (1815) kívül dalokat és *Füvészkönyvet* (Diószegi Sámuel és Földi János társaságában) írt.

Gvadányi József gróf is verselgető, tisztes polgárasszonyokkal. A magyar levélirodalom csúcspontja *Kazinczy Ferenc* hatalmas, az Akadémia kiadásában huszonkét kötetben összefoglalt levelezése.[15] E levelezésnek nemcsak méretei nagyok. A kor egyik legjelentékenyebb alkotása, amelyben Kazinczy érdekes, kissé nőiesen ideges egyénisége szerencsésen fejezi ki magát a rokokó legjellemzőbb elemeivel: finoman bókol és pletykázik, kíváncsi a legapróbb részletekre is, szellemesen tréfál, itt-ott negédeskedik, lelkesedik az irodalomért és művészetekért, bírál, mindig csiszoltan, simán fejezi ki magát, és a megrendítő eseményeket is bizonyos előkelő tartózkodással, néha non-chalance-szal adja elő. Mikes is a levélformát választotta törökországi élményeinek megörökítésére.

Mikes Kelemen leveleskönyve egyúttal a rokokó másik divatos műfaját is képviseli: az útleírást. A barokk stílus nagyvonalú dinamikája után a rokokó inkább a változatosságot kedveli. Az utazás az irodalomban a kezdődő romantika jele is: a jelenlegiből, az ismertből való elvágyódást fejezi ki, akár a pásztorjátékok, amilyeneket *Faludi Ferenc, Csokonai* is írt, *Kazinczy* pedig fordított (Gessner Idilliumai). A pásztorjátékok emléke ihlette a kedves, irodalmi jellegű idillt: a keszthelyi *Helikon-ünnepségek*et, amelyekre a lelkes Festetich György gróf hívta meg a magyar írókat. A pásztorjátékokban a művelt társadalom kezdetlegesebb életmódba menekült, az útleírásokban távoli vidékekre. A pásztorjátékok és a valódi útleírás között

---

[15] *Kazinczy Ferenc* (1759—1831). A nyelvújítási harcot megindító *Tövisek és Virágok* c. epigrammakötet 1811-ben, az *Erdélyi Levelek* egy része a Tudományos Gyüjtemény 1817—18-i évf.-ban jelent meg. A *Pályám emlékezete* 1804-től 1821-ig készült. Fordításait kilenc kötetben 1814—16-ban adta ki.

az átmenet a képzelt utazások rajza, mint *Bessenyei György Tariménes utazása* c. regénye. Idealizált országok és emberek között utazik a tanulnivágyó ifjú Tariménes, és divatos filozófiai problémákról vitatkozik. Félig mesés, félig megtörtént utazást beszél el *Gvadányi* verses *Rontó Pál*-jában. A *Falusi nótárius* első fele is kalandos, mesés utazást ír le. Mikes leveleskönyvén kívül levélformában örökítette meg valóságos külföldi utazását *Sándor István*. Ugyanő megírta *Jelki András* kalandjait. A kedvelt formában készültek *Kazinczy Ferenc Erdélyi levelei*. Élete végén megírta *Pannonhalmi útját* is. Mikes példáját követve *Kisfaludy Sándor* is levélformában írta naplóját.

Az *Erdélyi leveleket* Kazinczy nyolcszor írta át, míg megelégedett stílusával. Nem állt egyedül gondosságával. *Rájnis Józsefet* is, bár ő volt az első, aki klasszikus mértékben verselt, megelőzték, mert Horatius tanítását követve kilenc évig javítgatta költeményeit. A közönség körében is nagy sikere volt a gondos formának. Sokan olvasták a mesterkedő költőket, a kínrímgyártó rím-Kovács Józsefet, ugyanazzal a magánhangzóval egész verseket végigzengő Varjas Jánost, az „e" hangzós versek mesterét, Édes Gergelyt. Vidéki papok, tanítók és egy pohár borért alkalmi ódát zengő vándorköltők, a hexamétert és pentamétert rímmel felékesítő leoninus költők szolgálták ki a legtágabb értelemben vett művelt nagyközönséget. A XVIII. század végén elnépszerűsödött rokokó háttér nélkül nem tudjuk egészen megérteni sem Gvadányit, Fazekast és Csokonait, akik többé vagy kevésbbé felhasználták e népszerű költészet eredményeit, sem Kazinczyt, aki borzadozott tőlük.

Nemcsak messze vidékekre, képzelt országokba és stilizált pásztorok közé menekültek, hanem az irodalom által teremtett magasabb, finomabb világba, amely annál szebb volt, mennél távolabb esett a valóságtól. A költészet és a valóság közötti falat a stílus építi meg,

tehát a rokokó számára döntő tényező a stílus. Maga a nyelv is az érdeklődés középpontjába kerül. A korszak egyik leghevesebb harca, a jottisták és ypszilonisták, Verseghy és Révay vitája a helyesírás és a nyelvtan egyéb kérdései körül folyik.

Faludi Ferenc öntudatos stiliszta; nemcsak ír, hanem gondolkodik is azon, hogyan kell írni.[16] Tanul a népnyelvből, a közmondásokat felhasználja. Ezért stílusa sokszor keresetten, erőltetetten tősgyökeres, zamatosan magyaros. Ugyanezen az úton jár *Dugonics András*. Szintén gyüjt közmondásokat és finomlelkű hősnői néha parasztosan nyers mondatokat mondanak. Minden olvasóját elbájolja *Mikes Kelemen*.[17] Mai ízléssel olvasva is kitűnő stiliszta. Nála nem érezhető erőltetettség, amikor magyaros, illetve székelyes, amikor közvetlen, nyájas, vagy könnyed. Amiért kortársai annyit fáradtak, a finom és magyaros stílust ő játszva valósította meg.

Finom, színes, hajlékony stílus: ez a kor célja. Kazinczy azért „sikoltoz fel", amikor Báróczi Marmontel-fordítását olvassa, mert a francia társalgás finomságait magyar nyelven élvezheti. A finom és színes stílus örök gondja Bessenyeinek is, aki nemcsak „Előbeszéd"-eiben gyötrődik a magyar mondat és szavak problémáival, hanem a mű írása közben is. Pope *Essay on man*-jét kétszer is lefordítja. Nyelvművelő társaságot, Akadémiát akar szervezni *(Jámbor szándék)*, hogy legyen egy intézmény, amely állandóan törődjék nyelvünkkel, eljut

---

[16] *Faludi Ferenc* (1704—1779) jezsuita. Költeményein kívül erkölcsnemesitő műveket *(Nemes ember, Udvari ember* stb.) és novellákat is írt vagy fordított.

[17] *Mikes Kelemen* (1690—1761) II. Rákóczi Ferenc apródja, majd udvari embere. *Törökországi leveleit* 1717—1758 közt írta Rodostóban. Fordított még francia vallásos műveket és novellákat is.

a nyelvújítás gondolatához is. Ez a gondolat a tevékeny és lelkes Kazinczy segítségével valósul meg igazán. A cél nemcsak az, hogy gazdagabbá tegyék a nyelvet, hanem szebbé, finomabbá is. A nyelvújítók menekülnek a valóságból. A nyers, valóságos nyelv helyett csinált, finomabb nyelven írnak. Természetesen ennek a törekvésnek is voltak túlzói és hibái, de igazi célját egy egész írói és nyelvtudósi nemzedék munkája elérte.

A menekülés kedvelt formája a filozófia is, amely az észszerű rend világát kínálja a kuszált valóság helyett. A felvilágosodás minden jelentékenyebb árnyalata visszhangot kap nálunk. Eckhardt Sándor könyvének (A francia forradalom eszméi Magyarországon) gazdag anyaga bizonyítja, hogy mélységben és mennyiségben azelőtt sem, de talán azóta sem hatott filozófiai irány a magyar közönségre olyan mértékben, mint a racionalizmus, amelyet már Apáczai Csere János is képviselt. Többnyire fordítják a francia műveket, de néha csak gondolataikat veszik át önálló fogalmazásban. Ilyen átvételek *Bessenyei György* prózai iratai is, de útiregényében, a *Tariménes utazásában* már egyéni színt is kapnak a kor gondolatai. A regény egyik alakja a remeteségbe húzódó Kantakuci. Kiábrándult nyilatkozataiban nemcsak racionalista filozófiát találunk, hanem egy csalódott magyar öregúr sok mindenre csak legyintő, kesernyés bölcseségét is.

Még egy fajta menekülést figyelhetünk meg a rokokóban: menekvést a hazai viszonyok közül a nagyvárosba, Nyugat-Európába. Legtöbbször a fénykorát élő Bécs a vágyakozás célja. Bessenyei elveszti lába alól a talajt, amikor ott kell hagynia a ragyogó udvart, Kazinczy szívesebben lenne Weimarban pásztor, mint itthon földesúr. Főuraink jelentékeny része külföldön él, Magyarországba csak hazalátogat. Ennek a vágyakozásnak köszönhetjük, hogy legműveltebb íróink mai értelemben fogalmazzák meg az „Európa" — „magyar-

ság" ellentétet, amelyben Európa a műveltség, ragyogás, haladás, Magyarország a sár, műveletlenség, durvaság. Ekkor érzik meg először — egyelőre csak külsőségekben és az elmaradottságban, — hogy mi mások vagyunk, mint a nyugati Európa.

A felvilágosodás filozófiája ébreszti fel a nemzeti öntudatot. Ezzel jár együtt a történelmi mult felfedezése. Rendszeresen kezdik gyüjtögetni történelmi emlékeinket. Kazinczy és Kölcsey ismeretsége azzal kezdődik, hogy Kazinczy (többek között) régi magyar térképeket is gyüjt, és az akkor még Debrecenben tanuló Kölcsey segítségére siet neki. A *Halotti Beszéd*et *Pray György* találja meg, *Révay* magyarázza. Anonymust is ekkor fedezik fel. Egy jezsuita csillagász, *Sajnovics János* megállapítja a finn-magyar rokonságot a Lappföldön. *Wallaszky* és *Pápay Sámuel* az irodalomtörténet anyagát is rendszerezi.

Rokokó ízlés irányítja az írók figyelmét történelmünk dicsőséges, ragyogó korszakaira, különösen a honfoglalás és a Hunyadiak korára. *Dugonics András* történelmi regényei (*Etelka* stb.) a honfoglalás idején játszanak, *Csokonai* nagy hőskölteményt tervez Árpádról. *Bessenyei* Hunyadi Mátyásról, *Pálóczi Horváth Ádám* Hunyadi Jánosról (Huniász) ír eposzt. Horvát István kedves képzelődéseit a magyarok eredetéről is jobban megértjük, ha a rokokó ízlés kívánalmaihoz mérjük. A hazafiasság — részben mert minden új irány ennek kedvez, részben a rokokó hatására — a nemzetiség külső jegyeit hangsúlyozza. Gvadányi a magyar nemesi öltözetet védi a peleskei nótárius gúnyolódó megjegyzéseivel, és külsőség egyelőre a nemzeti nyelv is, amely a kor irodalmi, majd politikai küzdelmeinek középpontjába kerül.

A nemzeti öltözet, nyelv és irodalom érdekében az írók sokszor nagy áldozatokat vállalnak. Külföldön a rokokó legtöbbször csak könnyed játék, röpke

fényűzés. A mi viszonyaink közepett azonban megkomolyodik. Kazinczy Spielbergben véréből és a börtön vasrácsáról lekapart rozsdából kevert tintával ír, Bessenyeit hazai gondok nyugtalanítják a gárdisták fényes palotájában, Virág Benedek halálát napokig senki sem veszi észre. Szenvednek, nélkülöznek az irodalomért, mert a magyarság sorsáért aggódnak. A rokokó irodalma máshol menekülés egy irreális szebb világba, nálunk a jobb magyar jövőbe is, amelynek megvalósításáért mindent elkövetnek. „Nyelvében él a nemzet" — mondják ebben az időben, s ez azt jelenti, hogy az írók munkásságától függ a magyarság fennmaradása.

Ez a gondolat elkomolyítja azt az írónkat is, akiben minden képesség megvolt a rokokó ízlés változatainak teljes kifejezésére. *Csokonai Vitéz Mihály* költeményeiben a könnyedség és báj, jókedv és racionalista filozófia egyesül valamilyen fiatalos, néha kamaszos üdeséggel.[18] Jókedve szókimondóbb, mint a nyugati költőké, talán a debreceni diáktréfák hatására, de romlatlanabb, kevésbbé raffinált is. Csengő rímein, pompás ütemein a magyar mesterkedő költők hatása is megérzik. Egy-egy verse *(Rózsabimbóhoz, Egy tulipánthoz)* szellemes bók, de egy fiatal diák bókja, nem a ravasz udvaroncé: lelkesedik, nem a hatásra számít. *Dorottyá*jában a fiatalok kegyetlenségével csúfolja ki az öregedő dámákat, de végül aranyos jószívével fiatalítja meg őket. Élvezettel rajzolja a szép ruhákat, nagy lakomákat, a tánc forgatagát, ünnepi felvonulást, fiatal leányokat és asszonyokat: a már Gyöngyösiben megfigyelt életöröm

---

[18] *Csokonai Vitéz Mihály* (1773—1805). Huszonkét éves korában el kell hagynia a debreceni kollégiumot. Városról városra vándorol. Komáromban beleszeret Vajda Juliannába (Lilla), de nem veheti feleségül. Öt évi bolyongás után visszatér Debrecenbe, tüdőbaja öli meg. *Lilla-dalai* 1801-ben, *Dorottyája* 1804-ben jelent meg.

lobog frissen perdülő verssoraiban, de könnyedebbé is válik.

Csokonainak diákos jókedve és páratlan műveltsége adja a könnyedséget. Irodalmunk egyik legképzettebb költője. Korának minden jelentékeny iróját ismerte: olaszt, franciát, németet, angolt, azonkívül az antik irodalomban is otthonos volt, értett a matematikához, zenéhez. Egy halotti búcsúztatójában, a kántorok és legátus-diákok műfajában, amelynek a *Lélek halhatatlansága* címet adta, korának minden jelentékenyebb filozófiai rendszeréről beszámolt és az emberi lét legnagyobb problémáit boncolgatta. Ez az első nagyobb arányú magyar bölcseleti költemény.

Nagy műveltségének következménye az is, hogy nemcsak a rokokó ízlés legérettebb, legeredetibben magyar képviselője, hanem korának legújabb ízlésáramlatát, a szentimentalizmust is az elsők közt veszi át. A *Lilla-dalok* közül a boldog szerelmet festegetők nagy része rokokó játék (pásztorjáték is van köztük), elutasítása után azonban úgy belemerül a szerelmi bánat keserveibe, mint a szentimentális költők. Ugyanilyen átmeneti alak a kor vezéregyénisége, a még műveltebb Kazinczy Ferenc.

A két ízlést időben is nehéz szétválasztani. A XVIII. század utolsó évtizedeiben a rokokó uralkodik, de mind sűrűbben jelentkezik a szentimentalizmus is. Azonban a XIX. század második negyedében fellépő Bajza, sőt Jósika Miklós műveiben is találunk rokokó nyomokat. Ez a párhuzamosság azért lehetséges, mert mindkét stílus módszere azonos, csak az anyag különbözik, amelyen a módszert gyakorolják. Mindkettőt bizonyos aprólékosság, a részleteket megbecsülő finomság jellemzi. A rokokó a formák csiszolásában finom és aprólékos, a szentimentalizmus a lélek megfigyelésében. Különösen a tudatalatti lélekbe, az érzelmek világába

merül szívesen. Divatosak az érzelmek, annál inkább, mennél mélyebbek és hevesebbek. Mivel a fájdalmak jobban megráznak bennünket, elsősorban ezeket festette az irodalom. Ezért szokták mondani, hogy soha annyit nem könnyeztek az emberek, mint ebben a korban.

Ilyen lelkiállapot kifejezésére legalkalmasabb műfaj az eddig nem annyira uralkodó líra, amely jó ideig vezet majd a magyar irodalomban. A témák nálunk is — mint a külföldi (angol, német) irodalmakban — eleinte a legborzalmasabbak, a legviharosabb érzelmeket kiváltók: a halál, akár halálfélelem, akár halálvágy alakjában, temető, éjfél, holdvilág. Jellemző *Ányos Pál* egyik költeményének címe: *Egy boldogtalannak panaszai a halovány holdnál.* A holdról majdnem minden szentimentális költő ír verset. Általános téma a magányosság, reménység is. A remény körülbelül azt a szerepet játsza ebben az időben, mint a fortuna a barokkban. Panaszkodnak csalfaságán, és kérik, hogy bánatukat ne is akarja enyhíteni. Legőszintébb lírát *Csokonai Reményhez* c. versében találunk, de *Kölcseyé* is sikerült. A *Magányossághoz* még a szentimentalizmustól csak kis részben érintett Berzsenyi is írt verset, de itt is Csokonaié a legmélyebb.

A magány vezeti a költőket a kor egyik felfedezéséhez: a természethez. Az ókor és a középkor nem látta meg a természeti szépségeket. A renaissance kezd figyelni a harmónikus szép tájra. A mi irodalmunkban *Balassa* az első, aki a tavaszt üde versekben énekli meg. A barokk és rokokó inkább a stilizált természetet kedveli: a szokásos hasonlatokat, viharzó tengert és a kertet, parkot. *Csokonai Reményhez* c. versében virágzó, majd elhervadó kerthez hasonlítja szerelmét, de a *Magánossághoz* c. költeményében már „csonka gyertyának mohos tövét" és „szőke bikkfákat" világosít „halkal a lenge hold." *Kisfaludy Sándor* szüret-, vagy

vadászatleírásaiban is eleven a természet. A stilizált helyett a szabad természetbe vonul ki a költő.

A szentimentalizmus másik nagy újdonsága, hogy befogadtatja a magasabb irodalomba a szerelmet. Az eddigi szerelmes versek csak kéziratban terjedhettek, ponyvairodalomnak számítottak. A *Kesergő szerelem* 1801-ben még névtelenül jelent meg, *Kisfaludy Sándor* csak a *Kesergő-* és *Boldog szerelem* együttes kiadása elé írta ki nevét 1807-ben.[19] Az első szentimentális költő, *Dayka Gábor* még alig költött szerelmes verseket. Idő kellett hozzá, míg a szenvedések és borzongások korában megtalálták azt az érzést, amely legtöbb „édes keserűséget" okoz, amely magányba űzi híveit, ahol a holdfény világít, és ahol a kis patak csörgedezését, a fák halk suttogását hallgatja a „magányos árva szív".

Most már nem kérlelik a hölgyet, mint a barokkban, nem is játszanak vele, mint a rokokóban, nem is másnak beszélnek, hanem saját maguknak. Megfigyelik érzéseiket, elmerülnek benne, minden részletet meg akarnak jegyezni, a legfinomabb árnyalatokat, a leghalkabb rezdüléseket is szavakba foglalják. A kedves nem annyira fontos, mint az érzelem. Ezért mosódnak el, finomulnak ki a szerelmes versek nőalakjai. *Kisfaludy Sándor* szerelmi dalai oly keveset árultak el az ihlető egyéniségéből, hogy minden erőltetés nélkül foglalhatta őket egybe a Himfy-dalokban. *Csokonai* versei egy részének ihletője Vajda Julianna volt, a dalokból mégsem tudunk meg semmit ennek az egyéniségéről. Teljesen bizonytalan, kihez írta *Kölcsey* elmosódott, lenge szerelmes verseit. Valószínűleg senkihez, illetve valamilyen elvont, kifinomított eszményképhez, aki földi halandó számára elérhetetlen.

[19] *Kisfaludy Sándor* (1772—1844) húszéves korában a bécsi nemesi testőrség tagja. 1800-ban hazajön, feleségül veszi Szegedy Rózát, a *Himfy-dalok* egyik ihletőjét.

A kedves elérhetetlen, ezért — talán akarata ellenére — halk fájdalmat, finom szenvedést okoz. Az érzelgős szerelem legkedveltebb formája a búsongás, a merengés. Ha a költők saját életében nem volt elég ok a panaszra és siránkozásra, különféle keserves és fájdalmas helyzetekbe képzelték bele magukat. Így keletkeztek a szentimentalizmus megkésett s éppen ezért talán legjellemzőbb képviselőinek, *Bajza Józsefnek* és az *almanach-lírikusok*nak (az akkor divatos évkönyvek kedvelt költőinek) helyzetdalai. Ezt a szentimentalizmust, amely a rokokó még életben maradt elemeivel bővült, szokták biedermeier-stílusnak nevezni.

Az érzelmek gazdagabban virágzanak a női lélekben, ezért nem meglepő, hogy most egyszerre több írónő is jelentkezik. Dunántúl valóságos költőnői kör alakult *Dukai Takács Judit* és *Ujfalvi Krisztina* körül. Témáik a férfi költőkéhez hasonlítanak: magány, betegség, elhúnyt barátok és síri nyugodalom.

Az epikai műfajokat is átalakította a szentimentalizmus. Az eddigi históriás énekek, eposzok, széphistóriák helyett epedő szerelemről, tragikus elválásokról éneklő románcok, kísértetekről, halál után is tartó szerelemről szóló németes balladák és a hűséges szerelmeseket elválasztó csapások miatt borongó regék szerepelnek a kor költészetében. A románc és ballada terén különösen *Kölcsey Ferenc* (az első magyar ballada szerzője) és *Kisfaludy Károly* tűnnek ki, a Balaton-környéki várromokhoz *Kisfaludy Sándor* költ mélabús regéket.

Dugonics alig sikerült, de történelmi szempontból nagy súlyú kísérleteit nem tekintve a szentimentalizmusnak köszönhetjük a magyar regény- és novellairodalom megindulását. Legfőbb téma a szerelem, különösen a még be nem vallott, inkább csak ábrándokban élő tiszta szerelem és boldogtalan vágy az elérhetetlen kedvesért. Az első regényeket levélalakban írták *(Kazinczy: Bácsmegyei levelei, Kisfaludy Sándor: Két sze-*

rető szívnek története). Nemcsak azért, mert a levélforma alkalmasabb lírai ömlengésekre, hanem mert a multban virágzott levélirodalom szinte kínálkozott kiindulópontnak. A következő fokozat — átmenet a levél és objektív elbeszélő próza közt — a napló. Irodalmunk legjelentősebb napló-regényei: *Kármán József: Fanni hagyományai* és *Eötvös József báró Karthausi* c. művei. Mindkettő, de korábbi megjelenése miatt különösen Kármán regénye (1794) igen érdekes. A lelket, különféle érzéseket — minden szentimentális túlzásnak ellenére — találóan rajzolják, s ezzel új utat törnek a magyar irodalomban. Szentimentális részletekben bővelkedik az első magyar társadalmi regény, *Fáy András Bélteky-ház*-a is.

A finom, gyengéd humor képviselői a novellában tűnnek föl. Az első magyar novellát *Fáy András* írta *(Különös testamentom,* 1818). Nagyobb tömegben különösen *Kisfaludy Károly* munkássága nyomán keletkeztek novellák.[20] Részben a példa vonzotta a többi írót, részben az *Auróra* számára íratott a szerkesztő Kisfaludy, hogy több rövid írásművel tarkítsa évkönyvét. A gyengéd, szemérmes, házias, vagy szemfüles kisasszonyok és nehézkes, ügyetlen, vagy képzelgő fiatalurak házasodása előtt játszó eseményeket adták elő érzelmes és humoros történetekben. A történelmi novellák legtöbbször ugyanezt az alaptémát vegyítették rejtelmekkel és borzalmakkal.

A szentimentális próza, sokszor a költői nyelv is megbontja a rokokó stílus mondatait. A mondat már igen sokszor átfolyik a következő verssorba, és sok érzékeny jelző alatt túlterhelten görnyed a gondolat. A mondatok finomak, a köznapi nyelvtől különbözők is

---

[20] *Kisfaludy Károly* (1788—1830). Pesten előadják a *Tatárok Magyarországon* c. hazafias darabját (1819). 1832-től *Auróra* c. szépirodalmi évkönyvet ad ki.

akarnak lenni: ez a rokokó hagyománya, ezenkívül mennél több érzelmet igyekszenek összezsúfolni.

A rokokóval kezd a magyar irodalom öntudatosan összekapcsolódni a nyugati irodalmakkal. Ezt az utat folytatták az új ízlés képviselői is. Most már nemcsak olyan íróink vannak, akik az írást tartják életük céljának, hanem olyanok is, akik már meg is akarnak élni az irodalomból. Kisfaludy Károly az első, aki erre vállalkozik, de az eredmény nem túlságosan ragyogó. A következő nemzedéknek (Vörösmarty) már valamivel könnyebb lesz a célt elérnie, mert a megalakuló *Akadémia* (1831) is segíti abban.

Az irodalmi tudatosítás elméleti irányban is erősen halad. A *Kassai Magyar Múzeum* első számában *Bacsányi János* a fordítás művészségéről értekezik: tartalmi és formai hűséget kíván a szép magyarságon kívül.[21] Ennek jelentőségét akkor értjük meg, ha arra gondolunk, hogy még Bessenyei is „magyarázva" fordított. Az irodalmi kritika is kezd kibontakozni *Kazinczy* leveleiben. Ellenfeleivel szemben kemény, párthíveit szívesen és lelkesen magasztalja. Nem téved többet kortársaival szemben, mint a legnagyobb kritikusok szoktak és Berzsenyi, Kölcsey felfedezése, bátorítása múlhatatlan érdeme. Elvi alapon állnak *Kölcsey* híres kritikái Berzsenyiről, Csokonairól és Kis Jánosról. Kis Jánost becsüli legtöbbre, aki leközelebb áll szentimentális irányához, míg a más ízlésű, de jóval nagyobb jelentőségű és eredetibb Berzsenyit és Csokonait keményebben bírálja. Kazinczy és Kölcsey már nyomtatásban is megjelenteti szigorú hangú bírálatait. Kritikánk fejlődésében nagy lépést jelent *Bajza József*, aki Kölcseyhez hasonlóan elvi szempontból, de keményeb-

---

[21] *Kassai Magyar Múzeum* első irodalmi folyóiratunk. 1788 és 1792 között nyolc füzete jelent meg. Kazinczy Ferenc, Bacsányi János, Baróti Szabó Dávid szerkesztette.

ben vitázik, hogy az irodalomból kiirtson minden nem odavaló szempontot. Nagy port ver föl a lexikon-vita, amelyben Dessewffy József grófot kioktatja, hogy az irodalmi respublikában nem a rang számít, csak a tehetség. Ez a nyilatkozat is mutatja, hogy az irodalmat már modern szellemben akarja Bajza megbecsültetni az addigi patriarkálisabb felfogással szemben.

A rokokó már felfedezi a multat, gyönyörködik is benne, de saját korának nemessége is szíve szerint való. Bessenyei is, Kazinczy is mérséklik hangjukat, ha kortársaikat korholják, legtöbb írónk (Virág Benedek, Csokonai, Gvadányi, Dugonics stb.) csak magasztalni tudja a konzervatív nemesurakat. A rokokó alapjában véve megelégedett a fennálló renddel, csak itt-ott akar rajta javítani. A felvilágosodás már két nagy elkeseredett korholót is ad irodalmunknak: *Bacsányi János* elméleti forradamár, akit a francia forradalom eszméi tűzbe hoznak, és heves versekre késztetnek, *Kölcsey Ferenc*et mélyebben érinti a magyarság elmaradottsága.[22] Nem menekül el a sötét képek elől, hanem boncolgatja őket, szinte gyötri magát velük. Multunkat nem becsüljük meg, nincs méltó emléke sem kőben, sem írásban történelmünk gyászos, vagy dicsőséges eseményeinek, jelenünk pedig sivár, kilátástalan:

„Más hon áll a négy folyam partjára,
Más szózat és más keblű nép."

írja a *Zrinyi második énekében*. Ilyenfajta hangulat ihleti a *Himnuszt* is, amely Isten segítségét kéri annyi szenvedés után.

---

[22] *Kölcsey Ferenc* (1790—1838) Csekén (Szatmármegye) gazdálkodott, Szatmármegye főjegyzője, majd országgyűlési követe lett. Híres bírálatait (Csokonai, Berzsenyi) 1817-ben, a *Himnuszt* 1823-ban, a *Parainezist* 1837-ben írta. Első műve a Szemere Pállal együtt írt *Felelet a Mondolatra* (1815), nyelvújítási vitairat.

Az írók többsége nem ilyen elkeseredett, de a szentimentalizmus átszínezi hazafias költészetüket. Borongva szemlélik a mult és jelen képeit. *Kisfaludy Károly* Mohács emlékét idézi fel *(Mohács)*, vagy arról daloltatja a Rákos mezején szántót, hogy „itt hajdan szebb élet volt" *(Rákosi szántó dala)*. *Kisfaludy Sándor* a szomorú, elégikus szerelmet, a honfi-kötelesség és szerelem tragikus ellentétét örökíti meg regéiben. *Bajza József* „hanyatló szép hazája" miatt búslakodik. A másik kedvelt érzés a hazától való búcsúzás és a honvágy. *Kisfaludy Károly* közismert szép költeményei *(Szülőföldem szép határa, Honvágy)*, *Bajza József* helyzetdala *(Isten hozzád)*, *Eötvös József Búcsú*ja legsikerültebb kifejezései ennek az érzésnek.

Valamennyi eddigi nyugat-európai stílus, amely a magyar irodalomra hatott, a legnagyobbakban át is alakult, magyaros színt is kapott. Mennél nagyobb az író, annál eredetibb, azaz annál távolabb áll mintaképeitől. Amikor *Kölcsey Ferenc* Körner Zrinyi-jét bírálja, hangoztatja, hogy az olvadékony német szentimentalizmus nem illik a férfias magyar jellemhez. Ez azonban még csak negatívum, csak azt jelenti, hogy az idegen hatást nem fogadja el szőröstől-bőröstől, hanem bírálja, mérsékli, a józanabb magyar ízléshez idomítja.

Kölcsey szentimentalizmusa nemcsak mérsékeltebb, mint a külföldi. Tartalma is más. Nagy műveltségében tekintélyes helyet kapott a görög-latin irodalom és filozófia, különösen a sztoicizmus. A sztoicizmus a lélek rendíthetetlen nyugalmát, férfias kemény állandóságát hirdeti, tehát ellentétes a szentimentalizmussal. Ehhez járult kényes erkölcsi felfogása, puritanizmusa, amely a XVII—XVIII. századi iskolák szigorú keresztény erkölcséből is fakadhatott. A felvilágosodás filozófiája elvontabbá és általánosabbá tette az erkölcsiséget jobb íróinkban. Már Kazinczy és Berzsenyi (néha Bessenyei is) magasrendű képviselői a felvilágosodás filozófikus

erkölcstanának. A négy elemet (keresztény puritanizmust, sztoicizmust, a felvilágosodás ethikáját és a szentimentalizmust) Kölcsey egységbe olvasztotta. A szentimentalizmus finom érzékenységét, aprólékos elmélyülését nemcsak az érzésekre alkalmazta, hanem erkölcsi kérdésekre is, és ezt a lelki magatartást állandósította a sztoicizmus keménységével. Irodalmunk legkiválóbb alakjainak egész sorát kellene idéznünk, ha fel akarnók sorolni azokat, akiknek gondolkodásmódját a szokottnál kényesebb erkölcsi felfogás jellemzi (pl. Pázmány, Zrinyi, Kölcsey, Katona, Széchenyi, Arany, Kemény, Madách stb.). Ezt a gondolkodásmódot képviselte ebben a korban Kölcsey Ferenc, s emelte filozófiai magaslatra. Ha a *Parainezis* magas erkölcsiségére, és szónoklatait, értekezéseit hevítő nemes és kifinomultan éber lelkiismeretre gondolunk, megértjük kortársait, akik — Szemere Páltól, Kossuth Lajosig — úgy beszélnek róla, mintha valami másvilági, emberfölötti jelenséggel éltek volna együtt. A szentimentalizmus elemezte a lelket, gyönyörködött az érzelmekben. Kölcsey a lélekbúvárlat művészetét a magas erkölcsiség, kényes lelkiismeret szempontjaival egyesítette, s ezzel honosította meg a szentimentalizmust.

V. ROMANTICIZMUS

A szentimentalizmus felfedezte az érzelmek világát, a tudatalatti lelket. A romanticizmus tovább folytatta a felfedező utat a rengetegben. Meglelte a nagy indulatokat és szenvedélyeket, amelyek az értelem fékezése nélkül szabadon lobogtak. A szentimentális író meg akarta hatni olvasóit, a romantikus már többre vállalkozott. Meglepni, sőt megbotránkoztatni is akart később.

Ami a szentimentalizmusban szerény újítás volt, a romanticizmusban támadó és egyeduralmat követelő lendület. A szentimentális stílus már kezdte halmozni a jelzőket, a romantikus mondat szinte zsúfolja az igéket, ritkán használt szavakat, jelző- és hasonlatzuhatagokat. A megszokott régi formákat is megbontják, új célokra alkalmazzák. Nemcsak a tartalommal káprázatják el az olvasót, hanem a formával is, mindehhez az adott jogot, hogy a romantikus író apostolnak, nemzete vezérének érezte magát. Ezért a francia, olasz, német és angol romantikusok erősen beleavatkoznak a nemzeti mozgalmakba, de annyira sehol sem olvadt össze a politika és irodalom, mint nálunk. A pesti március 15.-e szintén kizárólagosan az írók forradalma volt. Nemcsak a közéleti férfiak foglalkoztak szívesen irodalmi ügyekkel (Széchenyi), barátkoztak írókkal (Deák Vörösmartyval), hanem az írók is kerestek, vagy kaptak politikai szerepeket (Petőfi képviselőjelölt, Vörösmarty képviselő). E korszak óta emlegetik az irodalom és politika szoros összefüggését, mint magyar különlegességet. Erre a korra vonatkoztatva ez az állítás mindenesetre igaz.

A politikai érdeklődés rendkívüli fellendülését csak részben magyarázza meg a romanticizmussal világszerte erősödő nemzeti érzés. A nacionalizmus különleges magyar intenzitását leginkább talán a magyar írók aggodalmának köszönhetjük. Herder jóslata a kiveszőmagyarságról is megrázhatott néhány műveltebb elmét, de nem kell elméleti forrást keresnünk. A valóság is elgondolkoztató volt. A romantikus magyar nacionalizmus az óriási nehézségek tudatában tragikus színezetű lett, de egyúttal hevesebb is. Az a gondolat felmerült, hogy nem tudnak megbírkózni a tornyosuló nehézségekkel, de az soha senkinél, hogy ne vállalják a komor helyzetből származó nagy feladatokat.

Megrettenve látták íróink, hogy az adott helyzetet

még nehezebbé teszi az elpuhulás, közöny. Berzsenyi rút, sybarita váznak nevezte nemzetét, Vörösmarty a riadó vak mélységet akarta felverni szavával. A tudatalatti lélek rejtelmeivel, a végtelen titokzatos hatalmával terhelt romanticizmus sem állott messze a tragikus világfelfogástól. Az ébredő magyar nemzeti érzést a valóság nyujtotta indítékokon kívül ez is táplálhatta. Annál romantikusabbnak érezhette nacionalizmusát, mennél súlyosabbnak ismerte a magyar sorsot.

Széchenyi István gróf kíméletlenül őszinte valóságlátásán kívül *Vörösmarty* borongása, *Katona József* komor világa, *Petőfi* hol gúnyolódó, hol aggódó, hol lázadó hazafias költészete jó példa a romantikus nemzeti érzésre. A kisebb költők váltakozva énekelnek a mélyebb, tragikus hangon, meg a nemzeti hiúságot legyezgető dicsekvésén. E tragikus felfogás egyik legjellemzőbb gondolata a nemzethalál lehetősége. *Kölcsey* híres sorait, *Berzsenyi* Iliont és Carthágót emlegető resignatióját, *Vörösmarty Szózat*ának látomását, *Széchenyi* gyötrődését is ez ihleti, de még sok magyar sorsért aggódó nyilatkozatot.

Tragikus felfogás színezte a kor történelmi látását is. A romanticizmus világszerte feleleventette a régebbi korokat. Más irodalmakban elsősorban a nemzeti mult dicsőségét, festőiségét, titokzatosságát, szóval meglepő vonásait keresték ki. A romanticizmus fedezte fel a renaissance és a felvilágosodás által sötétnek bélyegzett középkort. Nálunk a középkorkultusz majdnem teljesen hiányzott. Van néhány nagy alkotása irodalmunknak (Bánk bán, Két szomszédvár, Cserhalom, Garay János epikája, Jósika néhány regénye), amely a középkort rajzolja, de legtöbbször nem a nemzeti dicsőséget, hanem a komor vonásokat mutatják be.

Romanticizmusunk történelemfölfogására jellemző a honfoglalás eposzának és a Hunyadi-mondakörnek sorsa. A XIX. század elején közönség és írók sokat

foglalkoztak a honfoglalással, mint eposzi anyaggal. *Aranyosrákosi Székely Sándor, Pázmándi Horváth Endre, Czuczor Gergely, Debreceni Márton* kísérleteit elhalványítja *Vörösmarty Mihály* eposzának, a *Zalán futásának* ragyogása. Több benne az ossiáni borongás, mélabús szerelem, mint a nemzeti dicsőség emlegetése. Ennek köszönhetné népszerűségét? Ragyogó dikciója és egyéb költői kiválósága mellett valószínűleg ennek is, s ez jellemzi a kor történelemszemléletét. A magyar történelem másik dicsősége a Hunyadiak korszaka. A történelmi előzmények (Zrinyi, Bessenyei) után a romantikus írók szerettek volna valami nagyarányút alkotni. Azonban vagy félig sikerült alkotásuk (Garai János: Csatár), vagy költői részletek keletkeztek csak. A nagy Hunyadi-eposz nem készült el.

Az első romantikus évtizedek próbálkozásai után nemsokára megtalálták azt a kort, amely kielégíthette az írók romantikus igényeit: a török hódoltság korát, Erdély és Magyarország harcait, keserveit, nyomorúságát. Ebben a fordulatban részes *Jósika Miklós báró* is, aki — maga is erdélyi lévén — szívesen foglalkozott szűkebb hazájának történetével. Több kutatónk állítása szerint Jókait is ő ihlette hasonló tárgyú regények írására. *Jókai* sikerének csábítása aztán elvégezte a többit. Azonban akármilyen részokok idézték is elő ezt a fordulatot, érdekes jelenség, hogy a magyar romanticizmus történelmünk dicsőséges korszakait is mélabúsra hangolta, és szívesebben foglalkozott történelmünk legszerencsétlenebb évtizedeivel. Talán erre a romantikus történelemszemléletre gondolt Gyulai Pál, amikor észrevette „ősi, hagyományos lelkesülésünket, melyben az öröm mindig nyomasztó, a fájdalom mindig emel."

A romantikus hazafiság a jelenkor politikai problémáival is foglalkozik. A romantikus költő-apostol nálunk nem akarja az egész életet irányítani, nem akar világnézetet adni, programmját csak politikai térre szo-

rítja. A politikai lelkesedés tárgya Nyugat-Európáéval azonos: az elnyomott nép. Az alacsonyabb néposztályok, „a természetes ember" iránt már a rokokó is érdeklődött a maga módján: pásztorjátékok formájában. A felvilágosodás és szentimentalizmus is sajnálkozott az elnyomottakon és szenvedőkön, de a romanticizmus már különleges tiszteletet követelt a „népfelség" számára. A nemzet nagy kérdései már a régebbi költőket is nyugtalanították, de a politikai költészet a romanticizmusig — a kuruc költészet is *Bacsányi János* kivételével — ismeretlen, mint ismeretlen a politikával foglalkozó költő is. Még *Kisfaludy Sándor* is — aki pedig tüzes magyar — csak regéibe rejtve és drámáiban fejezi ki hazafiságát. *Berzsenyi Dániel* első költőnk, aki akár korhol, akár dicsőit, magasabb politikai és erkölcsi eszmény szolgálatába áll. A rokokó bókoló és dicsőítő költészetét, amely névnapokon, kinevezési és választási lakomákon, ünnepélyeken magyarul és latinul felhangzott, nemcsak a tökéletes antik formákkal emeli Berzsenyi korszerű, magas színvonalra, hanem az állandóan nyilvánított hazafias tendenciával is. Ostorozza az elpuhulást, dicsőíti az önzetlenséget és a férfias, kemény erkölcsöt. Berzsenyi után — tőle függetlenül — *Kisfaludy Károly* írói munkásságán is uralkodik a hazafias irányzat. Színműveiben, sőt vígjátékaiban is tüzes magyarok szerepelnek, akik lenézik a külföldet majmoló főurat *(Kérők)*. Nacionalizmusa alapjában véve optimista, noha lírájában megszólal az elégikus hang is. A szentimentális hagyományokhoz közelálló *Eötvös József báró* az elnyomott jobbágyokért és a kis emberekért száll síkra a *Falu jegyzőjében* és kisebb műveiben.

A romantikus stílus nemcsak hirdeti a politikában a szabadságot, az irodalomban gyakorolja is. Nem elégszik meg azzal, hogy eltérhet a megszokott mintáktól, hanem el is akar térni. Itt találkozik a szabadság és az

„épatez le bourgeois"-elve: meg akarja lepni az olvasót nagy szabadságával. Ez az ízlés érvényesül, amikor *Széchenyi Hitelében* kíméletlenül őszinte, de akkor is, amikor a józan és szinte nyárspolgárian pontos *Petőfi* korhelyt játszik verseiben, amikor *Vörösmarty Két szomszédvárának* meséje olyan borzongató, hogy Berzsenyi „kannibáli mű"-nek minősíti, amikor *Katona* rejtekajtókat, titokzatos jelszót alkalmaz a *Bánk bán*-ban, amikor *Jósika* álarcos vitézeket *(Csehek Magyarországon)*, eltűnt gyermekeket *(Abafi)*, titokzatos várakat *(Zólyomi)* szerepeltet, amikor *Jókai* ragyogó fantáziája váratlan fordulatokat és rendkívüli regényhősöket teremt (különösen a *Fekete gyémántok, Elátkozott család* férfihősei). A meglepés vágya is ihleti azokat a költeményeket, amelyek valamilyen rendkívüli lelkiállapotot örökítenek meg. Hogy csak a legismertebb verseket említsük, ilyen *Petőfi Őrültje*, de különösen *Vörösmarty Vén cigánya*, romatikus líránk legkiemelkedőbb alkotása, amelyben páratlan művészettel olvad egybe a hazafias bánat és a zaklatott lélek látszólagos formátlansága.

A szerelemben is a meglepőt keresik. Legnagyobb meglepetés abban a korban, hogy a romantika felfedezi a külön női lelket. Eddig az irodalom édes-keveset vett észre az imádott hölgy lelki tulajdonságaiból. A renaissance hideg kegyese, a rokokó játékos, a szentimentalizmus halkan szenvedő nőalakjai után kettős lesz az ideál: megjelenik a gyengéd és önfeláldozó, de a szenvedélyével perzselő, démonikus nő is. Gondoljunk pl. az *Abafi* Margitjára és Izidórájára, az *Erdély aranykora* és *Törökvilág Magyarországon* magyar nőalakjaira és Azraëlejére, a *Csongor és Tünde* Tündéjére és Ledérjére.

A romanticizmus hangsúlyozta először az élményi alapot a lírában, a költészet közvetlen kapcsolatát a valóságos élettel. Kölcsey még idealizált nőalakhoz írta

szerelmes verseit. Bajza és az almanach-lírikusok képzelt helyzeteket és érzéseket verseltek meg, az igazi romantikus ezt erőltetettnek, nem-őszintének érezte. Szerelmi líránkból éppen ezért hiányzik a regényben és drámában többször szereplő démoni nő, pusztító szenvedély. Regényben és drámában a képzelet alkothatott még ilyen elvontan borzalmas szenvedélyt, a valóságos élményhez ragaszkodó líra visszatért a józanabb magyar világba. Legfeljebb a költő aggodalmaiban szerepel a kártékony, vagy hűtlen szerelem. A legromantikusabb magyar költő, *Vörösmarty Mihály* az ábrándoktól óvja jegyesét *A merengőhöz* c. versében.

Ugyancsak az olvasó elkápráztatását szolgálja a romantikusok ú. n. nagy stílusa. A rokokó és szentimentalizmus halkabb, finomabb eszközei után a barokk lendülethez, a szavak pompájához nyúl vissza a romantika. A romantikus nagy stílus első képviselője irodalmunkban, *Berzsenyi Dániel* a barokk tanítványa legalább annyira, mint Matthissoné, vagy Horatiusé.[23] Ódáinak legnagyobb része hazánk nagyjait üdvözölte, akár a barokkból eredő latinnyelvű ódaköltészetünk, hűségesen őrizte a megtanult formákat, dagályos dícséreteket és áradozásokat, antik mithológiai hasonlatokat. A hagyományt meg is újította: a horatiusi nemzetkorholó magatartással és a epikureus filozófia lemondó nyugalmával. A leglényegesebb vonásokat azonban saját egyéniségéből merítette. Kevés olyan ember volt és van, akiben annyi energia zsúfolódott össze, mint Berzsenyiben. Ehhez járult makacssága és indulatossága. Mindezt magánéletében komor hallgatagság takarója alá rejtette.

---

[23] *Berzsenyi Dániel* (1776—1836) Niklán (Somogymegye) gazdálkodott. Titokban verselt. Kis János küldte el verseit Kazinczynak, s az nagy lelkesedéssel fogadta. Verses kötete 1813-ban jelent meg először.

Ez a feltorlódó, hatalmas testi és lelki erő ódáiban süvít ki. Szemléletes képekben, mozgásban látja az egész világot: Herkules nem tartja kezében a buzogányt, hanem rezegteti, Isten szemöldökének egyetlen mozdulata világokat teremt és dönt össze, a derék nem megöli a chimaerát, hanem talpa alá szegi. Berzsenyihez képest a külföldi romantika erőt kifejező hasonlatai csak halvány kísérletek.

Kortársait a barokk ízlés maradványa segítette Berzsenyi megértéséhez, korának fiataljai nem élvezték (Kölcsey üres dagálynak érezte merészebb képeit), de a romantikus költészet jövendő nagysága, *Vörösmarty* megrészegszik dübörgő erejétől.[24] Fiatal korában legkedvesebb költője, *Berzsenyi*, s később is tanítványának vallja magát. Nagy részben Berzsenyinek köszönhetjük azt is, hogy romantikus költészetünk egyik legkedvesebb versformája a görög-latin metrum lett. Annyira kedvelték az idegen verslábakat, hogy a nemzeti versidom iránt Csokonaiban felébredt érdeklődés néhány évtizedre elaludt.

A romantikus nagy stílus továbbfejlesztője *Vörösmarty Mihály*. Ami Berzsenyi költeményeiben egyéniségéből fakadt, az állandó mozgásban zajló szemléletet, Vörösmarty nem fejleszti tovább, de megmarad igénye a rendkívüli, ünnepélyesebb hangnemre. Hasonlataiban több a divatos külföldi ihlet (Ossián), mint Berzsenyiben, ezért is szembetűnőbben romantikus. Egyéni azonban ihletének alapja, bizonyos lírai részvét, amely a

---

[24] *Vörösmarty Mihály* (1800—1855) ifjúkorában nevelő a Perczel-családban. Perczel Etelka iránt érzett viszonzatlan szerelme ihlette első műveit. A *Zalán futásának* megjelenése után (1825) csak az irodalomnak élt. 1843-ban feleségül vette Csajághy Laurát. 1848-ban képviselővé választották. A szabadságharc bukása után lelkileg és anyagilag megtörten fejezte be életét. A *Két szomszédvár*, *Csongor és Tünde* 1831-ben jelent meg.

legtárgyilagosabb eseménybe is beleolvasztja saját mélabús érzéseit. Ahogyan a honfoglalás nagy eposzában megénekelte reménytelen ifjúkori szerelmét, leírásaiba, elbeszélő műveibe is belecsendül a lírai részvét hangja. Zalán leverése után így írja le az est közeledését:

„Már félig lemerült a nap, s bús gyenge sugára
E gyilkos földön s vizein reszketve borongott,
S szálla setéten, mint örök éj, a felleges alkony."

Vörösmarty nagy stílusának másik jellemző vonása a végletek kedvelése. Ez helyettesíti Berzsenyi stílusának mozgalmasságát és antik hasonlatait. Kozmikus, nagy méretek, emberi jelenségek felnövelése a végtelenbe, meglepő ellentétek. Amikor a nap lenyugszik, „a fél föld lesz nyoszolyája". Amikor Istenhez fordul, hogy segítse meg a királyt, azt kéri, hogy „értelme legyen, mint a nap szeme". Amikor a stílus nagyságához méltó tárgyat kap, mint a szabadságharc emlékét, olyan magaslatra emelkedik költői hangja, hogy fokozását az emberi értelem már nem tudja elképzelni *(Emlékkönyvbe, Előszó, A vén cigány)*.

E nagy stílus mozgató ereje a már említett lírai részvét. A páthosz magja Berzsenyinél még a szilárd, sokszor heves erkölcsi meggyőződés, ami régebbi irodalmunk felfogásához fűzi. Vörösmarty itt is a modernebb ízléshez igazodik: az érzelmek, a líra uralma a romantikus stílussal jár együtt. Ugyanez a lírától fűtött nagy stílus vonul be prózairodalmunkba. *Vajda Péter* fellengző indiai történetei a mintaképek, de megtaláljuk *Jókai* exotikus történeteiben, néhány tájleírásában és *Jósika* több lapján is.

A bámulatbaejtés szándéka teremti meg a közvetlen, sokszor közvetlenkedő stílust is. A francia romantika hatása mellett (Petőfi „magyar Victor Hugo"-ként

mutatta be Jókait a Pilvax-kávéházban) az úri rend, a köznemesség egyik legkedvesebb és legelterjedtebb szokása, az adomázgatás is erősen hatott e stílus kialakulására. Novella- és regényirodalmunk *Jókai Mór* szabadságharc után írott műveiből tanulja meg a nyájasan közvetlen, derűs, pózoktól mentes előadást. Erre gondolhatott Jókai, amikor realista írónak nevezte magát.[25]

A romantikus ízlés kedveli az emberiség, a kor, a nemzet nagy problémáit tárgyaló műveket. Időrendben első a nagy magyar tragédia, melyet a kritika annyira várt, de később, a romantikus ízlés teljében fedezett fel, s igazán csak Arany és Gyulai Pál értékelt: a *Bánk bán*. A romantikus kellékek közül *Katona József* tehetsége sajátosan magyar életet varázsolt elő. Bánk hosszas tépelődése, a gyilkosság előtt fellobbanó indulata éppen olyan mélyen magyar, mint Petur állandó békétlensége és visszaborzadása az elkövetett „orgyilkosságtól". Mindkét alakot jellemzi a mély és érzékeny lelki élet, magas erkölcsiség, amit a valóságban is megtalálunk a magyar történelem és irodalom több nagy alakjában.[26]

---

[25] *Jókai Mór* (1825—1904) első regénye *(Hétköznapok)* 1846-ban jelent meg. 1848-ban vette feleségül Laborfalvy Rózát, a szabadságharc befejezése után bujdosott, 1853-ban megjelent az *Egy magyar nábob*, 1854-ben *Kárpáthy Zoltán*, 1863-ban *Az új földesúr*, 1872-ben az *Aranyember*, 1896-ban országra szóló ünnepségek közt ülte meg írói munkásságának ötvenedik évfordulóját.

[26] *Katona József* (1791—1830) Pesten végezte a jogot, közben színdarabokat fordított, maga is fellépett, mint műkedvelő, majd Kecskemét város ügyésze lett. A *Bánk bánt* 1814-ben küldte be egy erdélyi pályázatra, 1820-ban saját költségén kinyomatta. Kassán 1833-ban, Budán 1835-ben, Pesten 1839-ben adták először. Igazi jelentőségét Gyulai Pál kritikái után ismerték fel.

Vörösmarty egyik legszemélyesebb alkotása a *Csongor és Tünde*. Egy XVI. századból fennmaradt mesét (Gyergyai Albert: Argirus királyfi) emel filozófiai magaslatra: a magas, tiszta ideál szolgálata a boldogság forrása, még ha sok küzdelemmel jár is ez a szolgálat. Minden más látszólagos érték (vagyon, tudás, hatalom) boldogtalanná teszi hódolóját. Nyelvünk gazdagságának, hajlékonyságának egyik legszebb bizonyítéka a ragyogó, pompázatos köntös, amelybe gondolatait öltözteti.

A kor egyik legnagyobb feltűnést keltő műve *Széchenyi István gróf Hitele*.[27] Szókimondása, mély erkölcsi felelősséget sugárzó lelkiismeretessége, a magyar viszonyok mélyen járó bírálata, nagy műveltsége, a nyugati viszonyok, gazdasági kérdések alapos ismerete olyan lelki megrázkódtatást jelentett a kortársaknak, amelyet ma már csak halványan tudunk visszaidézni. Az addig tétovázó vagy „elaludt szívű" magyar társadalmat bírálatával, terveivel és alapos önismeretből fakadó optimizmusával tettekre serkentette. A kor reformeszméit a hazai viszonyokra alkalmazta: ő volt igazi megindítója a XIX.-i századi megújulásunknak.

Nagy művek *Eötvös József báró* regényei. Nemcsak addig szokatlan terjedelmük miatt, hanem mert a nemzetnek szánt tanítások legjobb regényei. A *Falu jegyzője* a jobbágyokat védő, a vármegyéket átalakító demokratikus reformokat hirdette, a *Magyarország 1514-ben* a nép elnyomásának veszedelmeire és a forradalom pusztítására figyelmeztetett.[28]

Jókait is magával ragadta a nagy méretek divatja.

---

[27] *Széchenyi István gróf* (1791—1860) *Hitel*-e 1830-ban jelent meg. Számos gazdasági, művelődési újítás után tagja lett az első felelős magyar minisztériumnak 1848-ban.

[28] *Eötvös József báró* (1813—1871). A *Falu jegyzője* 1845-ben, a *Magyarország 1514-ben* 1847-ben jelent meg. Közoktatásügyi miniszter az 1848-i és 1867-i kormányban.

Nem lehet felsorolni valamennyi hosszabb regényét, még a sikerültebbeket sem *(Az új földesúr, Kőszívű ember fiai, Jövő század regénye* stb.), de meg kell említenünk két művét, amelyet a kortársai utánoztak és azóta is olvas szinte minden művelt magyar ember. A két folytatásos regénypár egyike: *Erdély aranykora* és *Törökvilág Magyarországon*, amelynek döntő része volt abban, hogy a XVI—XVII. század lett a romanticizmusunk kedveltje, a másik az *Egy magyar nábob* és *Kárpáthy Zoltán*, amelynek köszönhetjük, hogy a reform-kor divatba jött irodalmunkban. (Különösen *Vas Gereben* ragaszkodott ehhez a korhoz: *Nagy idők, nagy emberek, Nemzet napszámosai* stb.). Ezekben a művekben már kibontakozott Jókai tehetsége: páratlan képzelőereje, megelevenítő művészete, addig ismeretlen közvetlen és jóízű előadó modora.

E sok tényezőnek együtt köszönhetjük, hogy irodalmunk olyan előkelő helyet kapott a nemzeti közéletben, mint azelőtt soha, azóta is ritkán. Ekkor alakultak meg azok a tudományos és irodalmi társaságok *(Magyar Tudományos Akadémia*, 1830, *Kisfaludy-Társaság*, 1836), amelyek nagyrészben ma is irányítják szellemi életünket. A *Nemzeti Színház*at is ezekben az években nyitották meg (1837), és az addig évkönyvekbe szorított irodalom lassankint folyóiratokba vonulhatott át *(Athenaeum, Kisfaludy Társaság Évlapjai, Regélő, Pesti Divatlap, Honderű, Életképek)*.

Kialakul a modern kritika és irodalomtörténet is. Petőfinek már heves kritikai ellenzéke van a konzervatív folyóiratokban (Honderű), mire ő és hívei hasonló harciassággal válaszolnak. Általában míg eddig csak egy-egy pör élénkítette meg az irodalmi életet, a XIX. század harmincas éveitől kezdve állandósul az élesebb kritikai hang. *Erdélyi János* nemcsak népdalokat ír, és gyüjt, amiért általában emlegetni szokták, hanem a romanticizmus elméleti és kritikai elveit is ő

képviseli legmagasabb színvonalon. *Toldy Ferenc* az első, aki egész életét irodalmi multunk felkutatásának szentelte. Fáradhatatlan szorgalom, világos áttekintés jellemzi ma sem nélkülözhető irodalomtörténeti összefoglalásait.

A romantikus ízléssel irodalmunk nagyarányú kibontakozása járt együtt. Jóval nagyobb számban jelentkeztek nagy tehetségek, mint eddig bármikor, és ébren tudták tartani a közönség érdeklődését. Irodalmunk sajátos magyar vonásai is erősebben fejlődtek, mint eddig. A francia romantikát talán a költő-apostol gondolat jellemzi, a németet pedig az ismeretlen világ (tudatalatti stb.) láttára jelentkező borzalom, amely metafizikai téren csapódik le. Nálunk mindezeknek vannak nyomai, de csak nyomai. Petőfi és Eötvös apostolnak érzik magukat, az emberiséget akarják megváltani, de józanságuk korlátot szab ilyen irányú törekvéseiknek. Metafizikai távlatokra leginkább Vörösmarty hasonlatain találunk. Azonban bölcseleti költeményeinek gondolatvilága inkább a bölcseségből, mintsem filozófiai rendszerekből táplálkozik. Elégikus, mint Kölcsey, Berzsenyi, de higgadt és józan is, mint Deák Ferenc.

Hiányzik irodalmunkból a minden romantikus irodalomnak szinte nélkülözhetetlen kelléke: a vadzseni, a „múzsák fésületlen gyermeke", aki csínyjeivel, néha gaztetteivel áthág minden korlátot, végül fékezetlen szenvedélye öli meg. Petőfit nézték ilyennek, de csak néhány gorombaság, szilaj politikai nyilatkozat és bordal alapján. Romantikusaink magánéletéből hiányzanak a külföldön olyan sűrű botrányok. Erkölcseik tiszták, szinte még a nyárspolgári előítéleteket is tisztelik.

A magyar romantikus ízlés olyan sajátosságokat is termelt, amelyek külföldön vagy nincsenek meg, vagy igen ritkák. Ilyen a magyar nacionalizmus tragikus színezete és nagy jelentősége szellemi életünkben, aztán

a tiszta irodalmi vonások közül a feltűnően tiszta szerkezet. Különösen Petőfi verseiben találunk sokszor szinte matematikai képletekre emlékeztető kompozíciót, de Vörösmarty több alkotása (pl. *Két szomszédvár*) is világosan tagolt. Ugyancsak a logikus szerkezet a Bánk bán elemzőinek egyik legnagyobb gyönyörűsége. A szerkesztés művészete azt jelenti, hogy az írót alkotás közben ellenőrzi az értelem, nem ragadják el érzései.

Ha az értelem a lelki életen is uralkodik, s ép erkölcsi érzékkel párosul, egyik forrása lehet az érzékeny lelkiismeret keletkezésének. Legjobb példa erre Széchenyi István élete és munkássága, amely a bensőséges lelki élet állandó megnyilvánulása. Ugyanezt a mély lelkiéletet találjuk meg a Bánk bán alakjaiban, Vörösmarty elszomorodott öregségében, s később ez bontakozik majd ki nemzeti klasszicizmusunk egyik legjellemzőbb tulajdonságává.

Szépprózánk Jókaival lesz igazán magyarrá; átveszi a köznemesség egyik legelterjedtebb szokásának, az adomázgatásnak derűs jókedvét és közvetlen előadó modorát. E kezdeményezés termékenységét nemcsak a nagy bel- és külföldi közönségsiker bizonyítja, hanem az is, hogy prózaíróink nagy tömegét ihlette meg, s szinte napjainkig hat.

Talán a mélyen átélt erkölcs helyettesíti a mi romantikus irodalmunkban a vallásos érzés újjászületését, amelynek annyi szép példáját mutatják a külföldi irodalmak, s nálunk e korban alig jelentkezik (Mindszenti Gedeon). A különbség onnan is eredhet, hogy az erkölcsben több az értelmi elem, mint a szinte kizárólagosan érzelmi forrásokból táplálkozó romantikus vallásosságban. Történeti oka is van e hiánynak. A mi irodalmunkban a világias felfogás csak Bessenyeivel jelentkezik. Ekkor még annyira friss erejű volt ez az újítás, hogy elnyomta a külföldi példák ösztönző hatását.

VI. NEMZETI KLASSZICIZMUS

Irodalmunknak ez a korszaka, amelyben a magyarság sajátosságai megfelelő irodalmi formát öltöttek, az előtte virágzó ízlésformába eresztette legerősebb gyökerét: a romanticizmusba. A magyar romantikus ízlés Petőfi Sándor népdalköltészetében olyan különlegességet termelt, amelyhez legfeljebb Burns dalait lehet hasonlítani, de ez is távol áll az ő népiességétől. Sehol a világon ilyen terjedelemben és mélységben a népköltészet nem hatott a műköltészetre. A magyar írók már *Faludi Ferenc* óta kísérletezgettek, hogy megtalálják a kapcsolatot a néppel. Petőfi fellépése idején már mindjobban hódított a népdal, és mind sikerültebben utánozták egyszerű, közvetlen hangját. *Kölcsey, Kisfaludy Károly* még valamilyen középúton keresték a megoldást a korízlés (szentimentalizmus) és a népdal egyszerűsége között. *Erdélyi János, Kriza János, Szentiváni Mihály* és *Czuczor Gergely* kísérleteiben azonban a műdal már minden más szempont félretételével csak a népdal természetes hangját akarta követni sokszor teljes sikerrel. *Petőfi Sándor* költeményeiben virágzott igazán ez a törekvés, mert közvetlen, minden benyomást kifejező egyénisége legközelebb állott hozzá.[29] Fölösleges Petőfit idézni, hiszen mindenki ismeri az olyanfajta kis remekeit, mint *Befordultam a konyhára . . . , Megy a juhász szamáron . . . , Füstbement terv, A négy-ökrös szekér, Anyám tyúkja* stb., melyek annyira természetesek, annyira a mindennapi élet nyelvét beszélik, hogy

[29] *Petőfi Sándor* (1823—1849) iskoláit hat helyen végezte, színészkedett, katonáskodott, bebarangolta az egész országot. 1844-ben Vörösmarty segítségével segédszerkesztői állást kapott Pesten. 1847-ben feleségül vette Szendrey Júliát, a szabadságharcban Bem hadsegéde volt, a segesvári csatában tűnt el. Első verse 1842-ben jelent meg, a *János vitéz* 1845-ben.

szinte ráadás az ütem és a rím. Ugyanez érvényes különösen híres Alföld-leírásaira *(Az alföld, Kutyakaparó, A Tisza, A puszta télen, Kis-kúnság* stb.), bár politikai és szerelmi költeményeibe bevonul a korszerű romantikus pátosz valamilyen petőfies, tehát az ember természetes indulatait követő formája.

Petőfi népiességének öntudatosságát jellemzi, hogy első művei egyikében, *A helység kalapácsá*ban ki is gúnyolja a romantikus „nagy stílus"-t. Egyszerű nyelve és különösen politikai költészete a közkeletűvel való öntudatos szembeszállás, amelynek támadó kedve az egyénileg átérzett költő-apostol hivatásból eredt. A szabadságharc után nyugodtabb, egyensúlyozottabb tartalom ömlött az egyszerű formába. A tartalom és forma ez összhangjával alakul ki véglegesen nemzeti klasszicizmusunk. Erre a fejlődésre is gondolva írhatta *Horváth János*, aki e korszak jelentőségére többször mutatott rá: „A népiesség oly értelemben, mint nálunk kifejlett: magyar specialitás; nem mulékony demokrataság, nem merő romantika, sem színvonalejtés, nem puszta naivkodó divat, hanem irodalmunk fejlődéséből és reális szükségleteiből kiserkentett nagy nemzeti gondolat."

A józanabb, nyugodtabb gondolatvilágot két forrásból kapta klasszicizmusunk. A nyugat-európai irodalmi átalakulásból, amely a romanticizmus hevességét, forradalmát a realizmus aprólékosságával, higgadtságával cserélte fel, meg a hazai történelem tragikus fordulatából. Szinte leírhatatlan volt a hatás, amit a szabadságharc elvesztése idézett föl. Nehéz lenne felsorolni azokat az írókat, akiknek lelki életét feldúlta a bukás. Azok is, akik távolabbról szemlélték a küzdelmet, vagy akiket józanságuk megőrzött a forradalom túlzásaitól, kiábrándulást éreztek. Csak *Kemény Zsigmond Forradalom után* c. röpiratára és *Arany János Nagyidai cigányok* c. tragikomikus hőskölteményére gondoljunk, s

hű képet kapunk arról az önmardosó lelkiismeretvizsgálatról, a tényekkel könyörtelenül szembenéző józanságról, a ragyogó illúziókkal való leszámolásról, amely a nemzet legkiválóbbjaiban uralkodott.

Aggódó lélekkel, tapintatos kézzel nyúltak a nemzeti közvélemény egyik legféltettebb kincséhez, irodalmunk eszközéhez: a magyar nyelvhez. Amióta Bessenyeiék és Kazinczyék problémává tették a nyelvet, nem volt megnyugvás e területen. A romantika megrostálta ugyan a nyelvújítás eredményeit, de maga is újított még. Széchenyi, Jósika, Jókai még mindig kísérleteztek új szavakkal. A nyugtalanság másik oka, hogy a romantikus stílus nem az élet nyelvét beszélte. Kazinczy finomabb nyelvet akart az irodalom számára, a romantika magasabbat, viharzóbbat, színesebbet.

Petőfi és *Arany János* öntudatosan írtak egyszerű és természetes magyarsággal. A zsinórmérték, a minta és forrás a nép nyelve, de az irodalom addigi eredményeivel meggazdagítva. Jellemző esemény, hogy *Erdélyi János* úttörő gyüjteménye után ebben a korban adja ki a Kisfaludy-Társaság *Arany László* és *Gyulai Pál* gondozásában a tudományos igényeket is kielégítő népköltési gyüjteményt.

A prózai nyelvet is egy romantikus író, Jókai Mór tette igazán természetessé. Ilyen könnyedén a nemzeti klasszicizmus korában sem írtak mások, de kifejezéseiket nem valamilyen stílustörekvés, hanem műveltségük és gondolataik nehezítették meg. *Kemény Zsigmond* és *Gyulai Pál* elbeszélő prózájának nyelve minden díszítménnyel takarékoskodik. A jelzőkkel legfeljebb magyaráznak, alig-alig díszítenek, hasonlataik pedig ritkaság számba mennek. Ennek az újításnak haszna különösen az irodalmi kritikában és tanulmányokban, meg a szaktudományok nyelvének kialakításában mutatkozott meg. A kor egyik jellemző tünete a *Szarvas Gábor Magyar Nyelvőre* által kezdeményezett mozgalom,

amely ugyan hamarosan túlzásokba lendült, de lényegében klasszikus irányzatú volt: nem nyelvgazdagító, új szavakat gyártó törekvés, hanem nyelvtisztító: a magyartalan új szavakat irtogatta.

A magyar verselés is ebben a korban tökéletesedett. Rímszótárunk gazdagodott, hallásunk érzékenyebb lett, a teljesebb, fordulatosabb rímeket, pontosabb versmértéket jobban élvezzük. A korszak egyik nagy eredménye, a magyar verselés tudatosítása *Arany János* nevéhez fűződik.[30] Ő állította fel azt az elméletet, melyet iskoláink tanítanak, s melynél elfogadhatóbbat bírálói sem tudtak alkotni. Ami újat hozzátett azóta a tudományos kutatás, a lényeget nem érinti.

A klasszikus ízlés általában nem kedvez a líra kibontakozásának. Alapja az értelem, a líra pedig az érzelemvilágból táplálkozik. Népdalköltészetünkben is sűrűn megfigyelhetjük az értelem beavatkozásának nyomait, de még értelmibb a belőle kiinduló műköltészet. *Petőfi* dalainak tiszta szerkezete, sokszor aforizmákra emlékeztető csattanós befejezése *(Ez a világ amilyen nagy..., Füstbe ment terv, Befordultam a konyhába...)*, valamint a különféle szerepek, amelyeket különösen életképeiben játszott (betyár, korhely, juhász): az értelem befolyásának világos jelei. A vállalt szerepek romantikus jellegűek, azonban a szerepjátszás ténye intellektuális eredetű. Talán még nagyobb az értelem

---

[30] *Arany János* (1817—1882) Nagyszalontán, később Debrecenben tanul. 1836-tól Nagyszalontán tanító, majd másodjegyző. Feleségül veszi Ercsey Júliát. 1847-ben tűnik fel *Toldi*jával a Kisfaludy-Társaság pályázatán. A szabadságharc után kilenc évig Nagykőrösön tanár. 1860-tól kezdve Pesten él, mint a Kisfaludy-Társaság igazgatója, majd az Akadémia titkára. A *Nagyidai cigányok* 1852-ben, *Toldi estéje* 1854-ben, *Buda halála* 1864-ben, *Toldi szerelme* 1879-ben jelent meg.

részvétele *Tompa Mihály* költészetében.[31] Nemcsak azért írt allegóriákat, mert az idegen elnyomás kényszerítette rá, hanem azért is, mert szívesen fejezte ki érzéseit burkolt, az értelem által szerkesztett formában. Virágregéi írására nem kényszerítette a cenzura, mégis szívesen írta, és sikert is aratott velük. *Arany János* is sokszor öltöztette érzéseit különféle alakokba *(Tamburás öreg úr, Öreg pincér, Agg színész).*

Azonban bármennyi jelét találjuk az általános klasszicizmusnak, bizonyos, hogy a mi klasszicizmusunk sokkal líraibb, mint bármely más irodalomé. *Petőfi Sándor* jellegzetes lírai költő. Szinte minden benyomása költeménnyé alakul át, oly közvetlenül fejezi ki hangulatait (pl. *Téli világ, A négy-ökrös szekér, Arany Jánoshoz,* de majdnem minden költeménye ilyen), *Tompa Mihály* legszebb költeményei egy-egy hangulat, vagy érzés tükörképei *(Tornácomon, Pünkösd reggelén), Arany János* költészetében is a közvetlen líra néhány remekét találjuk meg akár az ódai *(Széchenyi halálakor),* akár az elégikus *(Tölgyek alatt, Vándorcipó, Kortársam halálán, Epilógus, Vásárban, Mindvégig, Ének a pesti ligetről, Sejtelem* stb.), akár a szemérmesen hazafias *(Összel, Kozmopolita költészet)* hangban. Rokonszenves egyénisége, közvetlensége, páratlan művészete utat mutatott kortársainak és követőinek is. *Gyulai Pál, Lévay József* és *Vargha Gyula* költészete ennek a férfias lírának a folytatása. *Tóth Kálmán* lírája közelebb áll Petőfihez. Klasszicizmusunk e feltűnő líraiságának oka lehet, hogy időben is a romanticizmus közvetlen közelségéből ered, de oka lehet a magyarság lírai hajlandósága is. Bizonyos, hogy a középkortól

---

[31] *Tompa Mihály* (1817—1868) református pap Bején, majd Hanván. Két gyermeke meghalt, súlyos szívbajban szenvedett, az idegen kormányzat is zaklatta. A természetnek nagy barátja volt.

kezdve Balassán, Csokonain, Kölcseyn, Vörösmartyn keresztül mindig líránk emelkedett a legmagasabb színvonalra.

A világirodalmi klasszicizmusban az objektíválás forrása lélektani: az értelem uralkodik a lélekben. A mi klasszicizmusunkban talán ugyanennyire hat az erkölcsi tényező, ha nem erősebben: férfias szemérem tartja vissza költőinket érzéseik túlságosan nyílt kiteregetésétől. Ez az oka klasszikus líránk egyik legfeltűnőbb hiányának, ami művelt laikusoknak is feltűnt már *(Tisza István gróf* ezért kedvelte Arany költészetét): a szerelmi költészet elhanyagolásának. Arany lírájából szinte teljesen hiányzik. *Petőfi* szerelmi költészete áll legközelebb a romantikus lángoláshoz. A szerelmi vágyat és a vele kapcsolatos hangulatokat megörökítő költeményeken kívül szívesen fűzi össze a romantika kedvelt ellentétét: a szerelmet és halált *(Ciprusiombok Etelka sírjára* c. verskötete, *Szeptember végén).* Az elért boldogság nem romantikus téma, mégis házassága elején írja a szerelmi boldogság legelragadottabb dalait. Petőfi eredetiségének egyik forrása éppen az, hogy a szenvedély romantikus lobogását olyan zseniálisan ömleszti a fiatal férj vallomásaiba *(Reszket a bokor . . . , Minek nevezzelek?)*

A romantikus ízlés az epikába is bevitte (Zalán futása), a nemzeti klasszicizmus részben tárgyiasította a lírát. Még inkább kedvezett ez ízlés az epikai költészet fejlődésének. Már a romantikusok is írtak eposzokat, költői elbeszéléseket, románcokat, balladákat, de nem ilyen bőségben. *Petőfi* legepikusabb műve a *János vitéz,* amelyben a magyar népmese alakjaiból és szokásos fordulataiból szőtt új mesét, de a népmesék hamvas báját, üdeségét teljesen megőrizte és diszkrét lírája, lélekismerete és finom humora által irodalmunk egyik remekművét alkotta meg. *Az apostol* romantikus jellegű, mint egész politikai költészete: epikába oltott líra. Lírai

forrásból táplálkozik a *Bolond Istók* is. A népmesei keretet saját élményei töltik meg tartalommal. Megtaláljuk benne a pályáját kezdő Petőfi legénykedését, csavargásait, akasztófahumorát kedves emlékké tisztulva, az öreg házigazda szájába adva azt a világból és emberekből kiábrándult életfelfogást, amely a *„Felhők"* c. kötetének verseit ihlette, végül a kiforrott Petőfi optimizmusát, bölcs megnyugvását a világrendben, amelyet népünk sajátos életfilozófiájának is tekinthetünk. Van ebben fatalizmus is, szerénység is, de van tettrekészség és munkakedv is. A sokszor nyugtalan és romantikus pózokat kedvelő Petőfi kimutatja józan emberségét, amikor az emberi boldogságot a nyugodt családi élet idillikus képében rajzolja. *Tompa Mihály* — noha igazában lírikus — epikus költőként tűnt föl *(Népregék, népmondák,* 1846), később is szívesen dolgozott fel különösen történelmi meseanyagot. Legnagyobb sikere a jóízű *Szuhay Mátyás*nak volt. *Szász Károly* munkásságának legnagyobb része az elbeszélő költészetre esik. *Arany László* finom ízlésű, éles látású, szinte prófétikus jelentőségű elbeszélő költeményei: a *Délibábok hőse* és a *Hunok harca* a nemzet létkérdéseit vizsgálják egyéni sorsokban.[32] Az elsősorban lírikus *Lévay József* legismertebb verse a *Mikes. Gyulai Pál* legtöbbet szavalt költeményei *(Hadnagy uram, Éji látogatás, Pókayné)* balladák.

Az említett költemények részben már annak a költőnek hatására keletkeztek, akiben a veleszületett tehetség nagy műveltséggel, költői öntudattal párosult. *Arany János* elbeszélő költészetében létrehozta azt, amit csak a legnagyobbak érnek el: külön világot alko-

---

[32] *Arany László* (1844—1898) Arany János fia, banktisztviselő. Verses regényein *(Délibábok hőse, Hunok harca)* kívül, mint műfordító, tanulmányíró, népdal- és népmesegyűjtő is jelentékeny munkát végzett.

tott. *Riedl Frigyes* könyvet írt az aranyjánosi világról, melyben nemcsak az embereknek, hanem az állatoknak, növényeknek is különleges színük van. Ez a külön világ elsősorban magyar. Már azért is, mert magyarsága nem tolakodó, hanem magától értetődő és mély: minden részletre kiterjed. A valóságra támaszkodik állandóan, de csalhatatlan ösztönnel válogatja ki belőle azt, ami sajátosan a miénk.

Másik vonása ennek a világnak, ami az elsővel is összefügg, a világos, könnyen áttekinthető rend. A *Toldi, Toldi estéje, Nagyidai cigányok, Bolond Istók, Buda halála,* a látszólag bonyolult *Toldi szerelme* és a legtöbb ballada szerkezete annyira világos, olyan arányosan tagolt, hogy a középiskolában is rösteli néha a tanár a túlságosan részletező magyarázatot. Világos, józan rend van Arany alakjainak lelki világában is. Semmi sem történik indokolatlanul, és az indokolás mindig találó. Ez a forrása Arany páratlan megelevenítő művészetének is. Nehezen tudnók elképzelni, hogy nem úgy történtek az események, ahogyan ő adja elő. Gondoljunk a Toldi-monda Arany előtti feldolgozásaira. Ezek a maguk korában sikerült alkotások menynyire elhalványulnak az általa életre keltett fiatal vagy öreg Toldi mellett. Így vagyunk minden más alakkal és korszakkal, amelyhez hozzányult.

Arany világának levegője sűrűbb, mint a valóság: érzékeny, kényes lelkiismeret gondja és aggodalma üli meg. A legkisebb bűnért is súlyos büntetés jár, különösen az öregkorában írott balladák költői igazságszolgáltatásában (1877—78). Kevés ember boldog az ő világában, alakjainak nagy része zaklatottan keres nyugalmat. A komor világot azonban enyhíti a humor egy-egy mosolya, amely a gyengék, ügyefogyattak sorsát szebbé teszi. A másik enyhítő sugár a nyájas emberségből ered. Talán fölösleges felhozni a gyengéd viszonyt, amely Toldit anyjához, vagy Bencéhez fűzi,

amellyel Etele az öregebb és gyengébb Budához közelít, amellyel a *„Családi kör"* gazdája a béna harcfit fogadja, vagy ahogyan Ágnes asszonnyal, Kund Abigéllal beszélnek bírái stb. A magyar kúriák és parasztházak mélyen átérzett embersége, nyájas közvetlensége kap itt hangot.

Ballada-költészete két nagy csoportra osztható: az 50-es években és 1877—78-ban írottakra. Már első kísérleteiben is elveti az addig nálunk uralkodott romantikus német mintát. Az alföldi népballadákat követi, de igazában a skót népballadák és Shakespeare mesteri lélekrajza ragadja meg. Az ő balladái azonban jóval áttekinthetőbbek, mint a skótok, bár nála is megvan a balladai „homály". A második ballada-korszakban már ismerte a székely népballadákat, lelki világa is komorabb lett, bátrabban is sűrítette az eseményeket. Ezek az alkotásai nehezebben érthetők, viszont szuggesztívabbak. Megvan ez a különbség egyfelől a *Toldi* és *Toldi estéje*, másfelől *Toldi szerelme* és a *Buda halála* között is. A *Toldi szerelmében* és a *Buda halálában* már nem rajzolja olyan élesen az egyes alakok körvonalait, szívesebben időzik a részleteknél. Érzékenyebben fogja fel a lélek apró rezdüléseit, és megnő jelentőségük is a cselekvény fejlesztésében. Azonban az emberábrázolás mindkét módszere a maga nemében tökéletes. A tőle ízlésben és korban távolálló, az egész világirodalomból fordítgató *Kosztolányi Dezső* írta: „Nem ismerek az egész földgolyón nagyobb művészt Arany Jánosnál, sem az élők, sem a halottak között. Az ilyen megállapításokat általában felelőtlennek, gyermekesnek tartom. Mégis le kell most írnom, mert ezt érzem."

E páratlan tehetség hatása jó ideig nyomon követhető. Valóságos „ballada-járvány" (Reviczky Gyula kifejezése) önti el irodalmunkat. Kortársai és a fellépő fiatalok *(Tolnai Lajos, Kiss József* és némely kuruc-

balladák szerzője: *Thaly Kálmán* stb.) egyaránt igyekeztek több-kevesebb tehetséggel a mester nyomdokaiba lépni.

A líra rejtőzködő, epikánk kibontakozó: ennek okát a tárgyiasabb érdeklődésben találtuk. Kemény Zsigmond *Eszmék a regény és dráma körül* c. tanulmányában jobbára külföldi példák alapján jellemzi korát, de önkéntelenül hangsúlyozza a magyar klasszicizmus és az európai realizmus közötti különbséget, mert a jellem gyengülését is emlegeti. Az erkölcsi szempont kiemelésén kívül az értelem állandó uralma növeli ezt a különbséget. E három tényező — tárgyilagosság, erkölcs, értelem — virágoztatta fel a tanulmányirodalmat. Íróinkban eddig is élt a vágy, hogy eszméiket prózában is kifejtsék, hiszen Zrinyitől Berzsenyin keresztül Kölcseyig többen írtak magvas értekezéseket, de olyan arányú virágzása a gondolati prózának, mint ebben a korban, addig ismeretlen volt.

Tompát kivéve a kor minden nagy alakja alkotott ezen a téren is, mellettük többen csak tanulmányt írtak, s máig mintaszerűeket. *Arany János* a nemzeti versidomról, valamint *Zrinyi és Tasso* viszonyáról (akadémiai székfoglaló) értekezett, Gyöngyösi Istvánról, Orczy Lőrincről, Gvadányi Józsefről, Baróti Szabó Dávidról, Ráday Gedeonról arcképet festett, és folyóirataiban *(Szépirodalmi Figyelő, Koszorú)* szinte állandóan bírált. Jellemző, hogy felajánlhatták neki a budapesti egyetem magyar irodalmi tanszékét. *Szász Károly* két kötetes nagy munkában értekezett *A világirodalom nagy eposzairól*. *Kemény Zsigmond*[33] mélyen szántó irodalmi *(Arany Toldija, Vörösmarty Mihály)* és politikai *(A két Wesselényi Miklós, Forradalom után)* tanulmá-

[33] *Kemény Zsigmond báró* (1814—1875) munkásságának java a szabadságharc utáni évekre esik. A *Rajongók* 1858-ban, a *Zord idő* 1862-ben jelent meg.

nyai ma is meglepők és tanulságosak. *Eötvös József* fellépésétől kezdve írt különösen politikai cikkeket, legnagyobb elméleti műve azonban erre a korra esik *(A XIX. század eszméinek befolyása az álladalomra)*. A tanulmány annyira természetes kísérője az írói munkásságnak, hogy Arany János azt kér az ismeretlen Madách Imrétől is az *Ember Tragédiájának* elolvasása után.

E fellendülés ösztönzői voltak az Akadémia és Kisfaludy-Társaság székfoglalói és emlékbeszédei, amelyeket kezdettől fogva igyekeztek tartalmassá, az üres szónoki formáktól mentessé tenni. Ebben a korban szabadulnak meg az emlékezések minden szónokiasságtól, szinte teljesen tanulmányokká lesznek. *Gyulai Pál* a műfaj mestere. A tanulmányok gyüjtőhelye Kemény Zsigmond *Pesti Naplója*. Ez a kor teremtett külön folyóiratot az essayk számára, a *Budapesti Szemlét*. 1857—69 között Csengery Antal, 1873—1909 között Gyulai Pál szerkesztette. A magyar szellemi élet legelőkelőbb, legmagasabb színvonalú közlönye lett. *Csengery Antal* a korszak egyik legérdekesebb alakja. Nagy műveltsége, állandóan terveket forraló, tevékenykedő, másokat is munkára késztető egyénisége nélkül a korkép hiányos lenne. Politikai, történelmi és irodalmi munkái mellett nagy jelentőségű alkotása a nagy angol essay-író, Macaulay fordítása, melyet kisebb részletekben Gyulai Pál is kiadott az Olcsó Könyvtárban. A klasszikus tanulmány angol és francia hatás nélkül nehezen magyarázható: innen tanulták meg a nagyképűségtől, a száraz adathalmozástól mentes, a művelt közönség igényeihez, de a logika fegyelméhez is igazodó, gondolatot, sőt szellemes ötletet megbecsülő előadást.

Az említetteken kívül tanulmányt írtak *Salamon Ferenc* és az esztétikus *Greguss Ágost*. Ez előzmények segítették kibontakozni *Péterfy Jenő* tehetségét, akinek elmélyülő és logikus, nagy műveltségre támaszkodó,

esztétikailag páratlanul érzékeny és szellemes tanulmányait nyugodtan hasonlíthatjuk össze a világ legjobbjaival.[34]

Klasszicizmusunk regényirodalma a nyugat-európai realizmushoz igyekezett igazodni, azonban hatása alá került a nálunk virágzó tanulmányirodalomnak is. Legjobb tanulmány- és regényíróink azonosak. *Eötvös József báró* is többé-kevésbbé idetartozik: romantikus meséit hosszú fejtegetések szakítják meg. De a klasszikus regény legfőbb büszkesége *Kemény Zsigmond báró*. Kemény Zsigmond nagy regényeiben *(Özvegy és leánya, Rajongók, Zord idő, Férj és nő)* az elnyomott, ezért nagy feszültséget és egyenetlen stílust okozó romantikus hajlamok, páratlan mély lélekismeret, szerencsés motiválás egyesül a tragikus erkölcsi érzékkel. Az érzékeny lelkiismeret, aprólékos lélekrajz, logikus tiszta szerkezet Gyulai Pál elbeszéléseinek is jellemző vonása *(Egy régi udvarház utolsó gazdája, Nők a tükör előtt)*. A tanulmány hatása mellett az eleven erkölcsi érzék választja el, klasszicizmusunk szépprózáját a külföldi realizmustól.[35]

A tárgyilagos érdeklődés műfordításirodalmunkat is kifejlesztette. Eddig is állandóan érdeklődtek íróink az európai irodalmak iránt, de ritka volt egy Csokonai, vagy Kölcsey általános műveltsége, legtöbben egyol-

[34] *Péterfy Jenő* (1850—1899) középiskolai tanár, egyetemi magántanár. Eötvösről, Keményről, Dantéról, a görög tragikusokról írott tanulmányai a legismertebbek.

[35] *Gyulai Pál* (1826—1909) a budapesti egyetemen a magyar irodalom tanára. 1854-ben tűnt fel *Petőfi Sándor és lírai költészetünk* c. tanulmányával. *Egy régi udvarház utolsó gazdája* 1857-ben, *Vörösmarty Mihály életrajza* 1866-ban jelent meg. Bírálatai, irodalomtörténeti értekezései az *Emlékbeszédek* (2 k. 1902), *Dramaturgiai dolgozatok* (2 k. 1908), *Kritikai dolgozatok* (1908), *Bírálatok* (1911) és *Kritikai dolgozatainak újabb gyüjteménye* (1927) c. kötetekben jelentek meg.

dalúan csak egy-egy nép irodalmához vonzódtak. Hallgatólagosan, de annál határozottabban ez ízlés nagyműveltségű és tág látókörű vezető szellemei terjesztették ki az érdeklődést minden európai nemzetre.

Ekkor valósult meg a teljes magyar Shakespeare és a teljes magyar Molière. A kor írói közül többen szinte egész irodalmi munkásságukat a műfordításnak szentelték. Ilyen elsősorban *Szász Károly*, aki maga is műfordításait becsülte legtöbbre. Dante Isteni színjátéka és a Nibelung-ének fordításán kívül szinte az egész világirodalomból szemelgetett. A többi műfordító közül kiemelkedik a teljes Aristophanest átültető *Arany János*, valamint *Győry Vilmos* és *Jánosi Gusztáv*.

Az egész emberi műveltséget felölelni akaró törekvésnek egyik legmerészebb és nagyarányúságában is világos történelmi rendszert követő alkotása *Az ember tragédiája*.[36] *Madách Imre* az ember minden lehetséges problémáját (férfi és nő, egyén és tömeg, szabadság és szolgaság, tudomány és művészet, kéjvágy és eszményiség, vallás és egyház, Föld és világ, Isten és ember) nemzeti klasszicizmusunk szemével nézi. Az értelem sugározza be a Tragédia színeit. Ahol nyoma van valamilyen misztikus szemléletnek, az Goethe hatása. Józan nyugalommal fogadja, hogy az emberi elme nem láthat bele a teremtés titkaiba, Istenre kell bíznunk a megoldást, és állandóan éber figyelemmel kíséri a felvetett problémák erkölcsi vonatkozását. Külsőségeire hatottak idegen szerzők, de alapgondolata és szemléleti formája klasszikus és magyar.

Különben a színpadot legtöbbször színházi szakemberek foglalták el. A Nemzeti Színházat leginkább

---

[36] *Madách Imre* (1823—1864) Alsó-Sztregován gazdálkodott. 1861-ben adja át az *Ember tragédiáját* Arany Jánosnak, s az felfedezi értékét. 1862-ben a Kisfaludy-Társaság tagjai közé választja Arany János ajánlatára.

Szigligeti Ede látta el darabokkal. Több mint száz darabját 1252-szer játszották 1883-ig. Vígjátékai és történelmi színművei mellett nála találjuk a dalos, táncos, idillikus népszínmű első formáit, amely szociális ellentéktektől mentesen mutatja be a falu életét. E műfajban legsikerültebb *Tóth Ede* költői népszínműve: *A falu rossza.*

Az irodalom ebben a korban szervezkedik azokba az intézményekbe, amelyekben ma is éli életét. A politikától, közélettől a legjobbak (Arany, Gyulai, Kemény), öntudatosan visszahúzódnak, ha van is politikai állásfoglalásuk. Eötvös József ugyan miniszter, Csengery Antalnak is nagy a közéleti befolyása, Jókai Mór is vállal képviselőséget, míg népszerűsége el nem kopik, de az írók többsége követi a nagyok példamutató önmérsékletét. Viszont annál elevenebb az élet az Akadémiában, a Kisfaludy-Társaságban és a velük kapcsolatos vállalkozásokban. E társaságoknak fénykora ezekre az évekre esik. Megalakulnak ezenkívül a különféle szaktudományok egyesületei és folyóiratai. A szépirodalom a napilapokban is bőségesen kap helyet. Az irodalmi élet főszereplője az élete végéig harcias és kemény *Gyulai Pál,* akinek elvekhez igazodó, magas szempontú, gyümölcsöző hatású kritikai munkásságát ellenfelei is elismerték. Eredetiségét Riedl Frigyes így méltatja: „Gyulai Pál az egyetlen . . . nagy magyar kritikus, kire nem hatott elhatározóan valamely nagy külföldi bíráló példája. Önálló, magyar."

A magyar irodalom mindenkor az európai szellemi áramlatok sodrában fejlődött, de már akkor is, amikor az irodalmi élet öntudatlan volt, legkiválóbb munkásai nemcsak válogattak a ránk áramló idegen hatások között, és a nekünk legmegfelelőbbet fogadták el, hanem sajátos magyarságot is vegyítettek az ízlésáramlatokba. Klasszicizmusunk nemcsak ezt a törvényszerű meghonosító munkát végezte el, hanem a maga egészében

sajátos magyar fejlemény. A vele párhuzamosan fejlődő nyugati realizmus szkepticizmusával, romantikus terheltségével, erkölcsi nihilizmusával messze áll tőle. Közös vonásuk csak egy van: a valóság tárgyilagos tisztelete és az ezzel járó higgadtabb előadás. A francia meg angol regény és tanulmány, a skót ballada hatott íróinkra, de a külföldi hatás sohasem vezetett, csak gazdagított.

Már az is, amit a romantikus irodalomtól átvettek, a népiesség, a romanticizmus különleges magyar fejleménye.

A népiesség azonban csak egyik forrása nemzeti klasszicizmusunknak. Talán épp ilyen jellemző a barokkban és a felvilágosodás racionalizmusában kifejlődött magas erkölcsi felfogás és kényes lelkiismeret, amely az iskolák és Kölcsey, meg Széchenyi hatására erősödhetett meg lelkükben. Irodalmunk legnagyobb alakjaiban századok óta élt az erkölcs parancsa, de itt bontakozott ki teljes virágzássá.

A realizmus valóságtisztelete és a szabadságharc bukása után beálló megrendülés, az illuziókban való csalódás megerősítette a magyarság azóta is alapvetőnek ismert jellemvonását, a józanságot. *Arany János* és *Arany László* nem hiába korholta a *Nagyidai cigányok*ban, meg a *Délibábok hőse*ben az illuziókat kergető magyarokat, *Gyulai Pál* nem hiába irtózott minden könnyelmű optimizmustól (különösen híres Jókai-kritikáiban), *Kemény Zsigmond* nem hiába bírálta a szabadságharc túlzásait; egységes világnézetet teremtettek. Ami a politikában Deák Ferenc, az Arany János a költészetben, Kemény Zsigmond a regényben, Gyulai Pál a kritikában.

Nemcsak magyar volt ez a nagy korszak, hanem klasszikus is. Klasszikus a szónak abban az értelmében, ami a romantikus ellentétét jelenti: világos rend, harmónia, nyugalom, szemben az állandóan mozgásban levő-

vel, a végtelenbe törekvővel, a titokzatos homállyal. Összhangot teremtett szellemi életünk két sarka: magyarság és Európa között. Befogadta korának nagy eszméit és magyar tudott lenni. A józanság, az értelem rendet teremtett. A tudatalatti sötét erőkkel, ösztönökkel, hangulatokkal sokszor harcokat vívott, (Kemény, Arany), de végül is legyőzte, az öntudat síkjára emelte őket. A színes, gazdag életet nem zárta ki az irodalomból, de megértette, azaz szabályozta. Rendet teremtett a magánéletben is azzal, hogy az éber lelkiismeretet és a kemény önfegyelmet ismerte el legfőbb bírákul.

Végül klasszikus ez a korszak a szó másik értelmében is: példamutató, irányszabó. Ha azt akarjuk megismerni, ami a magyarságban igazán magyar és egyúttal mélyen emberi, ezt a korszakot kell vizsgálnunk. Az irodalom fejlődése nem állhat meg semmiféle csúcsponton, de nemzeti klasszicizmusunk megismertetett bennünket azzal az ízléssel, amelyhez minden jövő áramlatot mérhetünk, és ha hívek akarunk maradni önmagunkhoz: mérnünk is kell.

VII. ÚJ ÍZLÉS

Közeli kor, amelynek több jellegzetes alakja ma is él, méltatása inkább a bírálat, mint az irodalomtörténet dolga. Célunkhoz, a kor uralkodó ízlésének felismeréséhez elegendő, ha a már lezárt írói pályákkal foglalkozunk. Átmeneti kor, amelyben a klasszicizmus követői és az újítók élesen állanak egymással szemben. Az újítók eredetiséghiánnyal, epigonsággal vádolják az Arany János örökségéhez ragaszkodókat, az új irodalmat erkölcstelennek, érthetetlennek, minden áron eredetieskedőnek bélyegzik a konzervatívok. A szerencsétlen helyzet kialakítására politikai és társadalmi okok is hatottak az irodalmin kívül.

Eddig az irodalom közönsége leginkább a vidéken élő, vagy vidéki kapcsolatait őrző nemesség és a hozzá idomuló réteg volt. Most a városok megduzzadásával és megmagyarosodásával az irodalom közönsége is átalakult, s mindinkább a városi — sokszor alig asszimilálódott — tömeg ízlése uralkodott. Íróink egy része nemzet elleni bűnt látott abban, hogy közönsége kedvéért szakítson a régi ideálokkal, inkább a közönség átalakítását kívánta, a másik csoport attól félt, hogy elmaradunk a népek versenyében, ha nem veszi át irodalmunk is a nyugati haladás lendületét, s nem igazodik az új eszmékhez, amelyeket a városi közönség is szívesen fogadott.

Az új törekvések alapjában véve — a szó tágabb értelmében — romantikusak. Az egyéniséget akarják felszabadítani a közösség fegyelme alól, a titokzatos, bizonyára eredetibb, egyénibb tudatalatti lelket az értelem, a forma uralma alól. A tudat alól bőségesen buggyannak fel hangulatok, vágyak, ösztönök, amelyeket az értelem által alkotott logikus nyelv nem tud kifejezni, csak megéreztetni. Ezért az új irodalomnak új nyelvre, új formákra van szüksége, amely a réginél szabadabb, színesebb, alkalmasabb a nehezen megfogható lelki tartalmak megsejtetésére. A századeleji romantikával *Vajda János*, a megkésett romantikus köti össze az új ízlést. Kielégítetlenségében, önemésztő nyugtalanságában, váratlan hasonlataiban a modern ízlés előfutárát látták meg.

Az új ízlés következtében a líra annyira uralkodik irodalmunkban, mint eddig soha. A konzervatív költők még írnak elbeszélő költeményeket *(Kozma Andor, Jakab Ödön, Zempléni Árpád)*, de a közönség alig olvassa. A három említett írónak is jelentékenyebb lírai költészete. *Vargha Gyula, Bárd Miklós, Szabolcska Mihály* elsősorban lírikusok. Életszemléletük, erkölcsi felfogásuk klasszikus, de költészetükbe belopakodik az

új hang is: egy-egy hangulat finom megéreztetése jelzi az idők változását. Péterfy Jenő után ez a kor „fedezi fel" Arany János öregkori költészetének modern szépségeit. Már öntudatosan az érzések, hangulatok költője *Reviczky Gyula*, aki egész világnézetet igyekszik építeni ebből a költői magatartásból. Kívánkozik az élet örömei, a korlátlan élvezetek felé, ami világszerte együttjár a „fin de siècle"-szellemmel. Természetesen az „Élet" (szívesen írták így, nagy betűvel) nem tudja kielégíteni habzsolóit, azért hamarosan jelentkezik a csömör. A kor első felében Schopenhauert olvassák, a másodikban Nietzschét, azonban a filozófusok mély hatásának nyomait hiába keressük. Inkább egy-egy gondolatuk, találó mondatuk ragadta meg íróinkat, nem filozófiai rendszerük (kivéve talán *Reviczkyt* és *Komjáthy Jenőt*).

A megkezdett folyamat *Kiss Józsefben* folytatódott, majd *Ady Endrében* virágzott ki, a felszabadított ösztönéletnek, tudatalatti léleknek, az élet mohó szomjúhozásának, majd a halál rettenetének és az Istennel való viaskodásnak költőjében.[37] Ady olthatatlanul vágyódik az intenzívebb, fékezetlenebb élet felé. A kívánatos életformát a nyugati nagyváros, elsősorban Párizs testesíti meg. Ehhez képest sivárnak, kicsinyesnek tűnnek fel előtte az itthoni viszonyok. A szokásos magyar életformát, különösen a vidéki gentry életét azonosítja az igazi élet ellentétével, a halállal. Önmagával szemben is kíméletlenül őszinte. Felismeri, hogy eltéphetetlen szálak fűzik ehhez az életformához, amely Párizshoz viszonyítva kicsinyes, halálos, a régi magyar élethez képest pedig elkorcsosult, beteg. *(Ond vezér unokája,*

---

[37] *Ady Endre* (1877—1919) újságíró. *Új versek* c. kötete 1906-ban jelenik meg. 1915-ben megnősül. A világháború aggodalmai, csalódása az 1918-i forradalomban siettetik halálát.

Kuruc Ádám testvérem). Idővel észreveszi, hogy az illúziókba menekülő, úri magyar élet a parasztságot, általában a népet nem rontotta meg, s ez szociális költészetének alapja. Élete vége felé — különösen a világháború kitörése után — mind reménytelenebb költészete: érzi, hogy küzdelme kilátástalan, a pusztulás kikerülhetetlen. Ilyen mindent feltáró költészet, melyben a vád hangjainál talán csak az önmarcangolás kiáltása erősebb, eddig ismeretlen volt irodalmunkban.

Az új érzéseknek, gondolatoknak új forma kellett. Ady eredetisége ezen a téren nagyobb, mint gondolatvilágában. Csak az indítást kapta kívülről: Baudelaire-től, Verlainetől. Adyt szimbolikus költőnek szokták nevezni. A hasonlatot, képeket, allegóriát logikus gondolatlánc köti jelentéséhez. A szimbolum az érzéseket, hangulatokat legtöbbször az értelmi elem megkerülésével fejezi ki képekben, amelyek már nem magyaráznak, csak sejtetnek. Ady ihletője a merész szókapcsolásban a nyelvújítás előtti magyar nyelv is, amelyet a zsoltárokból és a kuruc költészetből ismert. A zsoltárok nyelve különösen istenes énekeit ihlette meg, „kuruc" költeményt is egész sorozatot írt. A kor egyik divatja volt a kuruc költészet. A divatot Rákóczi hamvainak hazaszállításán és a napipolitika fordulatain kívül *Thaly Kálmán* történelmi munkássága és különösen *Endrődi Sándor* szépen zengő költeményei táplálták. Ady kuruc versei azonban nem történelmi beleérzések, hanem egyéniségének kedvelt kifejezési formái.

Elsősorban saját teremtő tehetségével formálta nyelvét. Az egyes szavak jelentését elmélyítette, szimbolikus jelentésüket éreztette (bitang, dölyf, ős, a szó, kaján, ínség, pimasz, tor. Általában az indulatot kifejező és hangzásukban is színes szavak). Ady dacos, kurucos magatartása halkabbra, inkább bánattá szelídül *Tóth Árpád, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső* költészetében. Velük kapcsolatban a francia „Parnasse"-t szokták

emlegetni, mert a különféle nehéz formáknak (szonett) és a verstechnikának kiváló mesterei. Passzív, a küzdelmektől visszavonuló magatartásuk azonban egészen más, mint a l'art pour l'art hideg gőgje; búsongó, néha panaszos hangjuk *(Kosztolányi)* a Parnasse-ban ismeretlen. A kicsinyes viszonyok között élő *Juhász Gyula* kultúraéhsége sokkal közelebb áll az öreg Bessenyeihez, mint bármely külföldi költőhöz.

Az uralkodó líra behatol a regénybe is. A mese, a képzelőerő helyét az élmény és az író személyes álláspontja foglalja el. A sötétenlátó *Tolnai Lajos* az egész életet átszínezi társadalmi regényeiben. A klasszikus hagyományokhoz *Gárdonyi Géza* áll legközelebb.[38] Regényeinek alapja a mese, amelyet logikusan megépített arányos szerkezetbe foglal. Ennek és mély lélekrajzának köszönhetjük kiváló történelmi regényeit *(Láthatatlan ember, Isten rabjai)*. Stílusa szerencsésen olvasztja egybe Jókai közvetlenségét, a klasszicizmus higgadtságát és a népnyelv tömörségét. Társadalmi regényeiben *(Az öreg tekintetes, Az a hatalmas harmadik)*, falusi képeiben *(Az én falum)* azonban már előbukkan a tépelődő, nyugtalan és néha félszeg modern ember. Hozzá hasonlóan helyezkedik el a francia realizmus irányát képviselő *Justh Zsigmond* és a nagyműveltségű *Ambrus Zoltán* mély lélektani tanulmányt jelentő regényeivel *(Midas király, Berzsenyi báró és családja)*.

Mikszáth Kálmán, a háború előtti évek legnépszerűbb regényírója, a romantikus elemektől jórészt megfosztott Jókai-hagyomány folytatója.[39] Nemcsak elbe-

[38] *Gárdonyi Géza* (1863—1922) tanító, majd újságíró. *Az Egri csillagok* 1901-ben, *A láthatatlan ember* 1902-ben, az *Isten rabjai* 1908-ban jelent meg.

[39] *Mikszáth Kálmán* (1847—1910) nógrádmegyei aljegyző, aztán újságíró. 1881-ben tűnik fel a *Tót atyafiak* c. novelláskötetével.

széléseinek, regényeinek alapja az adoma, hanem szkeptikusan bölcs, kissé cinikus, de tisztán leszűrődött világnézetének is, amely sajátosan magyar tükröződése a századforduló eszmevilágának. Néha ellágyul ugyan, de alapjában nem lírikus természet. Előadó modorában: a kedves, közvetlen, adomázó hangban, a szerző egyéniségének érvényesítésében fejeződik ki a kor uralkodó irányzata. Ugyanezt a stílust képviseli *Eötvös Károly*, kinek műveiben az adoma minden szerkezetet felold, meg *Móra Ferenc* több érdeklődéssel az egyszerű nép iránt. A regény egyik legmerészebb szétoldója *Krúdy Gyula*, aki a mesét finom lírai emlékekkel, átélt adomákkal helyettesíti.

A lírikus irányzat fokozottabban érvényesül a korszak nőíróiban, akik már komoly irodalmi mértékkel mérhetők. *Kaffka Margit* személyes élményekből építi regényeit hangulatos, kissé szétomló stílussal *(Színek és évek)*. *Tormay Cecil* műveinek legegyénibb vonása a meglepően erős kompozíció és a nagy gonddal ötvözött, hangulatos stílus *(Régi ház)*; legnépszerűbb műve a naplószerű *Bujdosó könyv*. *Az ősi küldött* monumentális képviselője a hű korjellemzés mellett is lírai történelmi regénynek. Ugyancsak napló *Kuncz Aladár Fekete kolostora*, amelyben a világháború alatti francia internálás egyhangú, mélyen emberi történetét a nagy mesterekre emlékeztető egyszerű eszközökkel írja meg.

Már e nevek is, — amelyeknek számát bátran lehetne kétszeresére növelni — mutatják a regény nagyarányú népszerűségét. Ezzel a fellendüléssel arányos a színház virágzása. Egymás után nyitják a színházakat Budapesten, és minden nagyobb vidéki város szinte kötelességének tartja, hogy állandó épületet emeljen színielőadások számára. Az érdeklődés megváltozik. Történelmi tragédiák helyett szívesebben mutatnak be vígjátékokat *(Rákosi Jenő: Aesopus, Dóczy Jenő: Csók)* és társadalmi színműveket *(Csiky Gergely: Proletárok,*

Cifra nyomorúság, A Stomfay-család, A nagymama, Mukányi). A népszínművet az idill és operett világából a valóság talajára hozza vissza *Gárdonyi Géza* kis remekműve: *A bor.* A történelmi tragédiát fojtott lírával újítja meg a gyérterméső *Harsányi Kálmán* nagy problémákat fejtegető, jól meglátott alakokat szerepeltető *Ellák*ja.

Az irodalomtörténetben is az egyéniségüket élénkebben érvényesítő tudósoké a vezető szerep: a szónokias *Beöthy Zsolté* és a közvetlen *Riedl Frigyesé.* A tudományos kutatás egy másik iránya szinte védekezésképpen a másik végletet követi: a pozitívizmus csak a száraz adatokra épít, a kutató egyéniségét igyekszik teljesen kiküszöbölni. A korszak egyik legnagyobb alakja *Prohászka Ottokár,* aki a vallásos irodalomba vezeti be az uralkodó lírai irányzatot, és ezzel sok hívőt térít vissza az Egyházba a divatos hitetlenség útjáról.

A nemzeti klasszicizmus kora józan kritikával szemlélte a nemzetet. A hibák előtt nem hunyta be szemét, óvott az illúzióktól, de kijelölte a nemzet számára a járható utat. Ez a korszak azonban többre becsülte hangulatait, érzéseit, ösztöneit, mint az értelmet. Ezért egyesek harmincmilliós magyarságról álmodoztak, mások a magyarság végzetes és elkerülhetetlen pusztulását emlegették. A nagy többség megelégedett a síma felülettel, amelyet látszólag semmi sem zavart. Ady Endre kezdeti népszerűtlensége *részben* azzal a felzúdulással magyarázható, amely mindenkinek osztályrésze, aki megzavarja a nyugodt álmodozást. A sötétenlátás, — amelyet a későbbi események is igazolnak — nem Ady Endre különlegessége. A nemzeti klasszicizmus magas erkölcsisége mellett kitartó *Vargha Gyula,* vagy *Kozma Andor,* sőt az öreg *Mikszáth Kálmán* is aggódva figyelték koruk léhaságát. Mindkét vélemény szerint a magyarság bűnökkel terhelten rohan pusztu-

lása felé. Csak a bűnök megjelölésében különböznek: Ady a vezetőréteg könnyelműségét, rövidlátását korholja, Vargha Gyula az újítók laza erkölcseit és a nemes magyar hagyományoktól való elszakadást.

Sokszor vádolták a „nyugatosokat" magyartalansággal, nemzetköziséggel. Bizonyos, hogy a „fin de siècle" cinizmusa, erkölcsi nihilizmusa velük egy időben áradt be hozzánk és különösen a nemzeti klasszicizmus puritán erkölcsi felfogása után nagy süllyedést jelentett. Ettől eltekintve azonban az újítók közül az igazi tehetségeket több szál fűzte a magyarsághoz. Keresték előzményeiket a magyar multban. Vajda Jánosban fedezték fel, de eljutottak Vörösmartyig és általában a magyar romanticizmusig. Kevés nagy költőnk írt annyi költő-elődjéhez verset, mint Ady Endre, vagy Juhász Gyula. Kosztolányi Dezső hátramaradt tanulmányaiból szinte egy kis magyar irodalomtörténetet lehetett összeállítani. Ady Endre nyelvi forradalma is egyéni leleményén kívül a régebbi magyarságra támaszkodott.

Amint a XIX. század eleji romantikusok legjobbjainál megtaláltuk a mértéktartás, a lelki fegyelmezettség nyomait, itt sem hiányzanak azok. A verselésben Ady Endre a legszabadabb, de jó verseiben a belső forma, a gondolat vagy érzelem kifejtése és csattanós lezárása az értelem érvényesülését árulja el. Reviczky Gyula, Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula, de különösen Tóth Árpád költeményei is erős önfegyelmet mutatnak. Gárdonyi, Tormay Cecil, Kuncz Aladár regényein uralkodik az öntudatos fegyelem, de a látszólag csak ötletektől vezérelt Mikszáth munkáiban is érezhető a szerkesztő tervszerűség.

A magyar irodalomban enyhültek a század elején mutatkozó éles ellentétek. Egyik oldalon belátták, hogy nem minden jó és szép, ami külföldi, hogy az irodalmi hagyomány és az erkölcs nagy érték minden nemzet

irodalmában, a másikon pedig észrevették, hogy bármilyen magaslatot jelent is a nemzeti klasszicizmus irodalmunk életében, más kornak más irodalom kell, ha bizonyos elvekből nem lehet is engedni. De meg az évek multával a legforradalmibb újítás is lecsillapodik. Az enyhülés örvendetes módon abban jelentkezett, hogy az új kereste a kapcsolatot irodalmunk legnemesebb hagyományaival. Ezt az irányt átvette a háború után fellépő fiatal írók legnagyobb része is. Az alap még ma is bizonyos lírizáló, az író egyéniségét kidomborító törekvés, amely már mind tágabb téren érvényesül. Emellett mintha erősödnének azok a törekvések is, — különösen erősen fellendült tanulmányirodalmunkból kiindulva, — amelyek a klasszicizmus valamilyen új formáját vezethetik majd be. E fejlődés egyik legkiválóbb irányítója a nemrég elhunyt *Babits Mihály*.[40] Fiatalkori kísérletezései után lírája mindinkább értelmi elemekkel gazdagodott az elejétől kezdve tökéletes külső formában. Remek műfordításai is az öntudatos formaművészt dicsérik (pl. Dante Divina Commedia-ja). Regényei közül legsikerültebb a „Halálfiai", a világháborúban elbukott magyarság lelkiismeretvizsgálatának egyik legértékesebb terméke. Klasszikus tájékozódását mutatja az is, hogy az irodalmi tanulmány kiváló művelője (Vörösmarty, Az európai irodalom története). Irodalmi életünk megbékélése és a régi hagyományokhoz való visszatérése nagy részben neki köszönhető.

Végül bizakodással és örömmel kell megemlítenünk, hogy a történelmi események szomorú következményeit, mint annyiszor multunkban, most is az irodalom

---

[40] *Babits Mihály* (1883—1941) tanár, majd 1917 óta a Nyugat szerkesztője. Első verskötete *(Levelek Iris koszorújából)* 1909-ben jelent meg. Mint a Kisfaludy-Társaság tagja és a Baumgarten-Alapítvány curatora nagy szerepet játszott az utóbbi évek irodalmi életében.

kezdte gyógyítani. Az elszakított területeken — különösen Erdélyben — virágzó, magas színvonalú irodalom keletkezett.

JEGYZET

Ha a rövid irodalomtörténeti összefoglalás meg akar menekülni attól, hogy adatsorozat legyen, egyetlen szempontból kell áttekintenie az anyagot. A jelen esetben ez a szempont az európai ízlésáramlatok jelentkezése a magyar irodalomban, de ez nem jelenti azt, hogy ezt tartom az egyetlen alkalmazható eljárásnak. Igyekeztem nagyjában megjelölni azokat a vonásokat is, amelyeket a magyar irodalom sajátjaként adott a külföldi hatáshoz.

Riedl Frigyes rövid összefoglalásában (A magyar irodalom főirányai. 1896), *Nagy József* (A magyar irodalomtörténet korszakai. Irodalomtörténet. 1912), *Oláh Gábor* (Csokonai és a rococo. Budapesti Szemle. 1917), *Horváth János* tanulmányaiban (Magyar irodalomismeret. Minerva. 1922. Barokk ízlés irodalmunkban. Napkelet. 1923) hasonló törekvések érvényesülnek. *Horváth János* többi művében (A magyar irodalmi műveltség kezdetei. 1931. — Az irodalmi műveltség megoszlása. 1935. — Az irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. 1927. — Petőfi. 1922. — Ady s a legújabb magyar líra. 1910.), rövidebb tanulmányaiban és egyetemi előadásaiban, amelyeket szintén felhasználtam, valamint *Szekfű Gyula* Magyar történet-ében, ha nem uralkodó is, sűrűn visszatérő szempont az ízléstörténeti.

Az újabb ilyen tárgyú könyveket, tanulmányokat szűkre szabott helyen nem tudom felsorolni, még a jobbakat sem. Igyekeztem mindenütt felhasználni a legújabb eredményeket. Általános tájékozódásért, adatokért *Pintér Jenő* irodalomtörténeteihez fordultam.

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 3604 /196
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

KINCSESTÁR

Az ország egyetlen, a tudományok minden ágát felölelő és népszerűsítő könyvsorozata. 150 kötetes keretében az ismeretek teljes enciklopédiáját nyujtja, úgymint :

MAGYARSÁGISMERET
TÖRTÉNELEM
AZ ÚJ EURÓPA
IRODALOMTÖRTÉNET
EMBER ÉS TERMÉSZET
MŰVÉSZET, KÖNYV
KÖZGAZDASÁG, STATISZTIKA
VALLÁS ÉS FILOZÓFIA
TERMÉSZETTUDOMÁNY
ORVOSTUDOMÁNY
HADTUDOMÁNY, SPORT
FÖLDRAJZ
TÁRSADALOMTUDOMÁNY
ÉLETRAJZOK

*

„A MAGYAR SZEMLE KÖNYVEI"

önálló nagyobb monografiák a következő szerzőktől :

Szekfű Gyula, Weis István, Hóman Bálint, Horváth János, Farkas Gyula, Babits Mihály, Julier Ferenc, Gratz Gusztáv, Genthon István.

KÉRJEN RÉSZLETES PROSPEKTUST.

Kiadóhivatal : Budapest, VI., Vilmos császár út 26. sz.